

SÁMEDIGGE

Nanos giellamodella

Annika Pasanen

Ánne-Marge Päiviö

Berit Anne Bals Baal

Inga Lill Sigga Mikkelsen

SáMOS - Nanos giellamodella

Sisadno

Nanos giellamodella I: duogásj ja definisjåvnå		3
1	Álggo	3
2	Nanos ja rasjes giellamodellaj duogásj	4
3	Nanos ja rasjes giellamodella - majt da merkahi?	6
4	Giellamodella Sámen	7
	4.1 Rasjes modælla, mij la anon Sámen	8
	4.2 Gåjkudismodælla	9
	4.3 Nanos giellamodella ma hiehpi åhpadussaj Sámen	10
	4.4 Nannimmodælla	10
	4.5 Åmastimmodælla	11
Nanos giellamodella II: fágalasj árvustallama ja oajvvadásá		13
1	Álggo	13
2	Duogásj: sámemánáj gielladile ja dárbo	13
3	Nanos giellamodellaj organisasjåvnålasj vidjura	17
	3.1 Ásadiddjeroalla: giellafálaldagá ásadiddje åbbålasj åvdåsvásstádus	17
	3.2 Iesjuhtik giellafálaldagáj buojkuldagá	19
	3.3 Gåktu máhttá giellamodellajt nannit	20
4	Diedulasj giellapråksisa nanos giellamodellaj milta	22
	4.1 Avtagielak, sámegielak birrasav tsieggit	23
	4.2 Giellabirrasav stivrrit	24
	4.3 Árvustallam	26
5	Nanos giellamodellaj ållidibme sáme mánåjgårdijn ja skåvlåjn: vejulasj barggovuoge	28
	5.1 Mánåjt gielladile milta ieredit	28
	5.2 Giellafálaldagáj diedulasj bargojt jåhtuj biedjat	30
6	Nanos giellamodellaj barggojuohkusa bargo tjoahkkåjgæsos	37

Nanos giellamodella I: duogásj ja definisjavnå

1 Álggo

Udnásj máná li boahhteájge giellaguodde vájku dal gánnå væráldin littji bajás sjaddam. Navti li aj udnásj sámemánå boahhteájge sámegielak giellaguodde. Sij galggi boahhte sámé buolvav bajedit ja barggat buojkulvissaj áhpadiddjen, mánárgárddebarggen ja giellabarggen. Jus mánå galggi nahkat dáv ájnas bargov boahhteájgen dahkat, de hæhttuji uddni sámástit. Sáme giellafálaldagáj boados mánárgárdijn ja skåvlåjn hæhttu danen liehket produktijva sámegielak mánå. Dakkár ulme ævtodi nanos giellamodellajt.¹

Sámedigge I Sáme mánå áddå sebrudaklanjájn (SÁMOS) prosjevta aktijvuodan 2021 snjuktjamåno nammadam barggojuohkusav mij galggå tjielgadit gåktu nanos giellamodellajt sámij dillåj hiebadit. Barggojuohkusa båhtusa galggi vijddåbut aneduvvat bargon gánnå hábbmi stuoves struktuvrajt mánåj ja nuoraj sámegielak bajedibmáj ja áhpadussaj. Mánárgárdijn ja skåvlåj stivrrimdokumenta galggi aj dási implementieriduvvat. Dåt tjålos la vuostasj oasse bargos. Dånna I ulmmen iesjuhtik giellamodellajt tjielggit ja definierit. Barggojuogos la aj tjållåm dokumentav “Nanos giellamodella II: fågalasj årvustallama ja oajvvaduså”, manna dårkkelappot årvustallap giellamodellaj praktihkalasj vidjurijt.²

Barggojuohkusin lidjin sáme sosiolingvistihka profæssor **Annika Pasanen**, bajep ingenerra ja gielladutke **Inga Lill Sigga Mikkelsen**, vuostasjlievtor **Berit Anne Bals Baal** ja sáme mánárgárddeåhpadiddje ja SÁMOS-prosjæktabargge **Ånne-Mårgge Pæiviö**. Barggojuohkusa mandåhtta/barggogåhttjom la Sámedikke mærrådusån návti gåvviduvvam:

Sámedigge åjggu mánárgárdijn ja skåvlåj giellabargov åvddånahttet. Mánå ja nuora galggi bessat sámegielav oahppat mánárgården ja vuodoåhpadusån, ja våsedit

¹ Dån dokumentan adnep termav “mánárgårdde” vájku dát ij aneduvå ålles Sámen. Termajn oajvvadip sihke åvddåskåvlåv Svierigin ja mánårgårrehav Suoman. Mánárgårdde-tærmma I aj låjtveduvvam, åjnnasit sáme kontevstan. Lip ajtu dånj dokumentajn dav adnåm, gå dålåtjij ij la buorep, aktisasj tærmma adnuj våldeuvvam.

² Vuonan, Suoman ja Svierigin li mánárgárdijn ja skåvlåjn iesj guhtik lågås stivrrimdokumenta, Vuonan li rámmaplåna ma mánárgårddefålaldagáv stivrriji ja oahppoplåna skåvlåjn, Svierigin oahppoplåna sihke skåvlån ja åvddåskåvlåjn ja Suoman oahppoplåna skåvlåjn ja mánárgárdijn årrabajåsgiessemplåna.

kontinuitiehtav giellaåhpadosán gá mánárgárdes jáhti skávlláj, ja gá smávvaskávlldáses jáhti gasskadássáj jná.

Sámedigge ájggu dáv bargov álgadit gávnatjit aktisasj definisjávnnáv dasi makkir nanos giellaåhpadimmodælla galggá liehket mánárgárden ja vuodoåhpadusán. Definisjávnná galggá aneduvvat vuodon Sámedikke vijddásap bargguy sáme mánáj ja nuoraj giellaåhpadimev vájkkudittjat ja ávddánahtátjit.

Nanos ja rasjes giellamodellaj ájadallamvuohke I ávdemusát skávlláj ávddánahteduvvam. Sámedigge vuojnná dárbov definisjávnnáj mij vielet ja vaddá vuodov barggat giellaávdánimijn mánárgárde rájes gitta joarkkaskávlá dássáj, vaj giellaåhpadusán kontinuitiehtav sihkarasstep.

Dán dokumentan vuoset buojkuldahka sámeåhpadus divna åhpadussaj - lehkus dal sámegiela åhpadibme jali ietjá fágaj åhpadibme - manna åhpadimgiella I sámegiella. *Produktijva gielladádujn* miejnnip dav, jut ulmusj buktá gielav buoragit ságastit, sámegielak skávllååhpadusá kontevstan dat aj merkaj gielav buoragit tjálllet. *Reseptijva gielladáddo* vas vuoset dasi, jut ulmusj dádjat gielav, valla ij iesj dav ságasta jali viek binnáv ságas.

Barggojuohkusa ájggomus la læhkám dát guoradallam galggá hiehpát Vuona, Svieriga ja Suoma bajedim- ja åhpadusvuogádagájda, ja jut divna dájñ rijkajn máhttá bargo båhtusijt ávkástallat. Ruossja bielen la sámegielaj dille sebrudagán ja åhpadusán viek rasjep gá ietjá rijkajn, ja dálásj dilen ij la realismalásj dákkár giellamodellajt implementierit Ruossja bielen. Barggojuogos sihtá ajtu dav dættodit, jut Ruossja biele sáme mánájñ galgalulun sæmmilágásj riektá ietjasa giellaj ja kultuvrraj gá ietjá rijkajn, ja jut álles samesebrudahka galgaluluj diedulattjat dan álliduvvama diehti barggat.

Dárbbó nanos giellamodellaj guoradallamij la badjánam sáme sebrudagán danen gá dálásj sámeåhpadusá baktu máná e sámegielav nuoges buoragit åhpa. Manen la navti, gá sebrudagán la tjielgga hállo sámegielav ávddánahttet, dasi I politihkalasj ja lágallasj vuodo, ja gávnnuji tjielgges åhpadiddje ja måvtugis æjgáda? Gielalásj båhtusij váne sivvan la álu jut rasjes giellamodella aneduvvi, ja gá sebrudahka ij diede rasjes ja nanos giellamodellaj sieradusáj birra. Guovdátjin la dádjadit jut visses åhpadusmodellaj máhttá jur visses ulmijt állidit. Ienemus værállda giellanannim ja - ælládahttembargojn aneduvvi ilá rasjes modella dan gáktuj masi ájggu jáksát.

2 Nanos ja rasjes giellamodellaj duogásj

Barggojuohkusa bargo vuodon la læhkám emeritus profæssura **Jon Todal** tjálos "Notat om sterke og svake tospråklege opplæringsmodellar", mav la tjállám SÁMOS-prosjevta adnemij. Tjállusin Todal ávddán buktá gáktu nanos giellamodellajt máhttá

sáme kontevstan adnet. Vuodon la áhpadibme unnepláhkogiellaj gájbbet ietjá áhpadimvuogijt gá ienepláhkogiela áhpadibme. Nanos giellamodella dár bahuvvi danna berustik jus mánán la unnepláhkogiella vuostasj jali nuppát giellan.

Terma *nanos ja rasjes giellamodella* li jårggåluvvam sáme giellaj **Colin Baker** (1993) girjes "Foundations of Bilingual Education and Bilingualism". Baker la systematisierim modellajt maj baktu guovtegielak áhpadibme I organisieriduvvam unnepláhkogiellaj gáktuj væráldin. Suv milta I áhpadibme, manna li guokta giela anon ja manna unnepláhkogiella I akta dajs gielajs, la guovtegielak áhpadibme (ieŋŋ. *bilingual education*). Guovtegielak áhpadime modellav la guovte juohkusij tjuolldám: nanos (ieŋŋ. *strong*) ja rasjes (ieŋŋ. *weak*) modella. Rasjes giellamodellaj baktu sjaddi máná viek vuorjját unnepláhkogielaga, valla nanos giellamodellaj baktu I mánán buorre máhttelisvuolta unnepláhkogielagin sjaddat. Modella árvustallamin adná Baker niellja kriterriha: (1) oahppe kategorijja, (2) giella klássalanján, (3) sebrudagá ulmme, (4) gielalasj boados.

1. *Oahppe kategorijja*. Le gus oahppen ienepláhko- vaj unnepláhkogiella vuostasjgiellan? Dasi galggá liehket diedulasj gá guovtegielak áhpadimev galggá plánit. Dán aktijvuodan la sáhka gielalasj ieneplágo ja unneplágo birra, ij val tjerdalasjvuoda birra. Oahppen guhti tjerdalasj unnepláhkuj gullu máhttá ienepláhkogiella ájnna dájmalasj giellan, ja dalloj Bakera juohkema milta dat oahppe gullu gielalasj ienepláhkuj.

2. *Giella klássalanján*. Dat la giellamodella gáktuj viek ájnas kriterij. Aneduvvá gus ienepláhkogiella vaj unnepláhkogiella guládallamin ja áhpadimen klássalanján? Áhpadime modælla, manna unnepláhkogiela oahppe ienepláhkogiellaj áhpaduvvá, máhttá Bakera milta gáhtjoduvvat *giellahávkkam* (ieŋŋ. *submersion*). Dát áhpadimmodælla viek nievret vájkkut: oahppe ij besa ietjas vuostasjgielav ávdedit ja muhttijn dav állásit hæjttá ságastimes. Állu ietjá dille I dalloj gá ienepláhkogiela oahppe unnepláhkogiellaj áhpaduvvá. Dáv modellav máhttá *giellalávvgomin* gáhtjudit (ieŋŋ. *language immersion*) Giellalávvgommodella ulmme I ienepláhkogiela oahppe galggá sjaddat produktijva guovtegielagin, nappu ietjas vuostasjgiellaj duodden nuppev gielav buktet.

3. *Sebrudagá ulmme*. Manen galggi oahppe unnepláhkogiellaj áhpaduvvat? Mij la sebrudagá ulmme dajna? Moatten sebrudagán li quotto iesjguhtik gielajda ja daj adnuj maŋemus lågijt jagijt rievddam. Gá ávdđála "akta giella - akta álmuk" - ideologijja lij dábálasj politihkalasj ulmme, de li dálásj ájge dábálap ulme pluralisma, guovtegielakvuolta, moattegielakvuolta, moattekultuvralasj sebrudahka ja avtaárvvusasjvuolta giellajuohkusij gaskan.

4. *Gielalasj boados*. Mij la giellaáhpadime duohta boados? Sjaddi gus máná duodaj guovtegielagin vaj la gus áhpadusá boados dássju ráddjiduvvam guovtegielakvuolta? Galggi gus buktet goappátijit gielajt sáhkadit ja tjállet? Vaj la

gus nuoges, jut máná dádjadi gielav? Álu I guovtegielakvuohta biejaduvvam ulmmen unnepláhkogiela oahppamij jali unnepláhkogiela áhpadibmáj, valla guovtegielakvuohta I viek vijdes tærmma ja dasi máhtti gullut iesjguhtiklágásj gielladájdo dáse. Gielalasj ulmev ja báhtusav galggá dárkkelappot merustallat.

Todal la tjállusines Bakera modellav ávdđánahttam ja dav Sábma j hiebadam. Bakera modællaj la lasedam gálmma kriterriha:

- A. *Vihpam*: Todal ávdet mav ájnas la sihkarasstet giellafálaldagájda kontinuitiehtav. Edna máná Sámen oadtju nanos sámegiela mánárgárddéfálaldagáv mij sijá sámegieltjehpudagáv nanni, valla skávlán ij la fálaldahka desti sæmme nanos. Viek ájnas la skávlán joarcká máná giela nannimav ja ávdđánimev navti jut sámegiela áhpadimev fállá nanos modellaj baktu. Dan diehti Todal oajvvat kolánnav lasedit Bakera modællaj, gánná giellafálaldagá vihpmav merustallá. Jus máná oadtju sámegiela mánárgárddéfálaldagáv, valla skávlán oadtju sámegiela dássju fáhkan, de ij la sihkar ahte sjaddá produktijva sámegiela. Danen galggi divna fálaldagá nanos modella baktu ásaduvvat sihke mánárgárden ja skávlánáhpadasá tjadá.
- B. *Tjielgga giellapolitihkasj ulmme*: Todal miejnni, jut sebrudakulmmen ælla pluralisssa (moattebelakvuohta ja avtaárvulasjvuohta) ja guovtegielakvuohta nuohkása. Tjielgga ulmmen galggá liehket sámegiela nannit ja sámegiela lágov lasedit. Gielalasj ulmme vas birri liehket sámegiela.
- C. *Tjielgga ávdásvásstádu*: Dasi duodden la ájnas tjielgadit gen duogen sámegiellafálaldahka mánárgárdijn ja skávlán le. Álu gævvá nav jut æjgáda guoddi ávdásvásstáduv sihke fálaldagá álgadime ja áhpadiddij áttjudime ávdás. Todal vágot suohkana birri tjielgadit gási dát ávdásvásstáduv gullu suohkana sissnelin. Dasi duodden birri suohkanij álggolin liehket nágin gænná I ávdásvásstáduv bærrággæhttjat jut sámegiela ulme álliduvvi, ja birri gávnnut instánsa gási æjgáda máhtti gujddit jus giellafálaldahka mánárgárdijn ij dájma.

3 Nanos ja rasjes giellamodella - majt da merkahi?

Barggojuohkusa vuodoájáduv ja vuodo álles guoradallamij la læhkám, jut produktijva sámegielladájdo galggá liehket tjielgga ulmmen sihke mánárgárden ja skávlán. Bakera ja Todala milta lip árvustallam gáktu buoremusat gielav ádá buolvajda sirddet ja sámegiellaj áhpadit ja máná sámegielladájdo nannit.

Dagu ávdđálin vuojnnu, de sihke Baker ja Todal lappatiba guovtegielakvuoda buojkuldagáv ja guovtegielakvuoda dættodimev tjuolmman unnepláhogiela kontevstan. Gá sámegiela galggi guovtegiela sjaddat, de la sámegiela mij la rasjes giella, gá vas rijka giella I diehttelis. Jus sámegiela galggi guovtegiela sjaddat, de hæhttu sámegiela liehket guovdátjin ja dættoduvvat. Sáme máná guovtegielakvuohta danen tjanáduvvá dasi man buoragit mánárgárde- ja skávlánvuogádagá sámegiela vuorbástuvvi. Dáv ássjev barggojuogos tjielgjalappot guoradallá nuppen dokumentan.

Barggojuogos vuojnná nanos giellamodellaj árvustallamin li guokta bieles; *organisasjávnnálasj vidjura ja diedulasj giellaprakisa*. Organisasjávnnálasj vidjurijda gulluji duola dagu galli vahkon fáladagá ásaduvvi; li gus sámegiela dáhpádušá sierra sámeguohkusin vaj stuoráp juohkusin; ásaduvvi gus æjvvalime guhkásáhpadibmáj duodden. Giellapraksisijda gullu duola dagu diedulasj barggo dajna ulmijn jut máná galggi sjaddat produktijva sámegiela, jut hábbmiduvvá sámegiela avtagiela birás gánná állessjattuga stivrriji máná giellaanov, vaj máná produktijva gielladájdov sihkarassti, ja jut dát barggo árvustaláduvvá. Goappátijit bieljit hæhttu vieledit gá árvustallá doajmmá gus visses fáladahka nanos giellaáhpadimmodella milta. Fáladahka nappu ij máhte nanos giellamodellan gáhtjoduvvat jus dássju organisasjávnnálasj vidjura li sajenisá, valla vájlluji diedulasj giellapraksisa, duola dagu jut ij diedulattjat barga dan vuoksjuj ahte mánáda sajáduvvá sámegiella produktijva giellan.

Nanos giellamodælla I dalloj gá mánárgárde jali skávlá fáladagá li navti organisieriduvvam, jut sámegiella diedulattjat aneduvvá guládallama ja oahppama nævvon, ij dássju objæktan ráddjiduvvá nágin ájggegávdajda. Sámegiella I guládallama ja oahppama vædtsagin, ja ulmmen la, jut sámegiella sajáduvvá guládallamgiellan máná gaskan aj. Nanos giellamodellaj állidibme ævtot mánárgárdijn ja skávlájn li gielladiedulasj dájdadusá ja praksisa. Akta gájbádus nanos giellamodællaj la jut fáladahka árvustaláduvvá aktelt, vaj árrat ájttsá jus fáladahka ij dájma dagu galgaluluj, buojkulvissaj jus máná e sámásta, vájku giela dájdadi. Árvustallama milta galggá fáladagáj organisasjávnnálasj vidjurijt ja diedulasj giellapraksisijt ávddánahttet.

Rasjes giellamodælla I dalloj gá mánárgárdde- jali skávlábirrasiin la biejadum viek ráddjiduvvam ájgge sámegiellaj: giella I anon dássju sierralágásj dáhpádušájn jali giellaáhpadimtijmajn (bujkulvissaj skávlán sámegielfágan). Dalloj giella doajmmá objæktan farra gá áhpadimvædtsagin, diedoj ja guládallama nævvon.

Muhtem giellafáladagájn skávlájn ja mánárgárdijn la sámegiela stuoráp sadje gá dássju ráddjiduvvam ájgen, valla fáladagán barggi giela iehpesystemalattjat, duolloj dálloj, diedulasj giellapraksisij ja gielladiedulasjuoda dagi. Dákkir fáladahka gullu rasjes giellamodællaj gá diedulasj giellapraksisa li sæmme ájnasa gá organisasjávnnálasj vidjura.

4 Giellamodella Sámen

Dán oasen ávddán buktep giellaáhpadimmodellajt ma juogu li anon Sámen, jali ma bierrilulun anon liehket Sámen, ja gáktu dajt galggá merustallat.

Barggojuogos guorras dán bargon dajda oajvvadusájda majt Jon Todal la ietjas artihkkalin ávddån buktám. Todal dættot nanos giellamodellaj bajemus giellapolitihkalasj ulmme I sámegielav nannit ja boahhte buolvvaj sirddet. Barggojuogos vuojnná dáv hæhttu tjielgadiit váj sihke giellapolitihkalasj ulmme ja bæjválasj gielalasj ulmme I mánáj produktijva sámegieltjehpudahka. Todala milta ájnas kriterriha li ahte giellafálaldagá vihpi ja nágin tjielggasit vásstet daj ávdås, ja barggojuogos doarjju dav. Jus suohkana li ávdåsvásstádusáv tjielggasit juohkám ja jus sijájn li plána sáme giellafálaldagájda, de la álkkep vuorbástuvvat sámegielav mánájda sirddet.

Duodden Todala ja Bakera kriterrihijda de la barggojuogos lasedam avtav kriterrihav giellaåhpadosmodella árvustallamij:

Diedulasj giellapráksisa ja árvustallam li ájnas faktávvrå giellamodellajn. Diedulasj giellapráksisa merkahi diedulattjat barggá dajna ulmijn ahte 1) tsieggiduvvá avtagielak sámegielak birás manna állessjattuga li diedulattja ietjasa giellaadnuj ja stivrriji mánáj giellaanov ja 2) máná galggi sjaddat produktijva sámegielagin, nappu sámástit dájmalattjat ja spontánalattjat. Diedulasjvuoda hárráj li ierit ietján tjuovvovasj ássje ájnnasa: divna mánáj gielladuogátjav vieledit; galggá systematihkalattjat gielav válljit; fálaldagá galggi buoragit plániduvvat gielalasj ulmij hárráj; galggá gielalasj dárjav mánájda ja barggijda fállat; sámegiella galggá vuojnnusin divna arienájn dagu galbajn, tevstajn, nammadusájn; gielaj ja giellaválljimij birra galggá ságastallat. Mánáj gielladájddo giellaadno ja oahppamboados hæhttuji aktelt árvustaláduvvat. Barggovuogijt hæhttu hiebadit, jus ælvvá mánájgárde jali skávlå fálaldagá e ulmijda jávså, nappu mánáj produktijva sámegielakvuohčaj. Árvustallamij galggi dagáduvvat aktisasj, rijka dáse birástagá ja konkriehta barggovædtsaga. Barggojuohkusa nuppe dokumentan vuodulappot guoradallap diedulasj giellapraksisijit ja árvustallamav, sæmme bále tjielggip muhtem barggovuogijt ma dajda gulluji.

Todala ja Bakera modellajn aneduvvi ábbålasj moallánagá *unneplåhko- ja ieneplåhkogiella*, gå sæmme modella máhtti diedon akta ber gånna væráldin aneduvvat. Lep iehtjama tjielggidusán sámájdahttám dájti giellamodellajt, nappu sáhka I sámegielaj ja rijkagielaj birra, vaj sjaddá tjielggasabbon, majt iesjuhtik modælla merkaj sáme kontevstan. Sáme kontevstan rijkagiella vuoset vuonadárogiellaj, suomagiellaj, svierigadárogiellaj jali ruossjagiellaj.

4.1 Rasjes modælla, mij la anon Sámen

Baker (1993) la ienep rasjes giellamodellajt gávvidam, valla Sámen la dálásj ájge anon dássju akta. Dat la mav Baker gåhtjut *mainstream bilingual* -modælla, Todal vas gåhtjut dav dárogiellaj *framandspråk* -modælla. Barggojuogos la dav válljim gåhtjudit *gåjkudismodællan* danen gå dán modellan la sámegiela oasse mánájgárdde- jali skávlåfálaldagájs unnagasj, degu gåjkudisá.

Sáme kontevstan dat merkaj,- jut álles fálaldahka I rijkagiellaj, ja sámegiella áhpaduvvá jali aneduvvá dássju ráddjiduvvam ájggudagáj. Sámegiella I áhpadusá objæktan: giellaáhpadus jali giellabáttá li akti jali nágin bále vahkkuj, valla giella ij la iesjguhtik dájmaj ja guládallama nævvon. Vájku ulmme I mánná galggá sjaddat sámegiela, de vásádusá Sámes ja ietjá unneplågogielsebrudagájs vuosedi, jut dákkár modella baktu ulmme ij álliduvvá, báhtusin la farra ráddjiduvvam gielladájddo. Ij la jáhkedahte jut mánná guhti I rijkagielak sjaddá sámegiela, gájkudismodella baktu. Sebrudakulme ja alma gielalásj báhtusa gaskan la vuosstebielle: ulmme I máná sámegiela, valla rasjes giellamodella boados la vuorjját sámegiela mánná. Gájkudismodella aneduvvá aj muhtem mánárgárdijn ja dat gáhtjoduvvá *iednegiela hárrájdallamin*, manna mánná oadtju gielladárjav ráddjiduvvam ájggudagán.

Máná gielladuogásj vájkkut dasi makkir sámegiella gielladájdo dássáj máhtta jáksát gájkudismodella baktu. Jus mánán la sámegiella sijddagiellan, de jáksá dávk alep gielladájdo dássáj gá mánná gæna I rijkagiella sijddagiellan. Ajtu I viek ájnas diehtet, jus mánná ij oattjo áhpadusáv sámegiellaj iesjguhtik oahppofágaj, dássju sámegiela fágaj, de suv giella ij besa ávddánit dagu galgaluluj ja navti sámegiela mánná aj jáksá ráddjiduvvam sámegiellaj. Dássju giellaáhpadusá tjadá aktu ij la vejulasj ávddánahttet nuoges iesjguhtik fágaj báhkoboandudagáv, ja máná gielladájdduj máhtti báhtset rájge ja vánesvuoda. Gájkudismodella baktu máhtta rijkagiella sjaddat máná viek nannusap giellan, nannusap sámegiela, juogu ábbálatjat jali moatten ájnas suorgen, vaj mánná ij nagá muhtem ássje birra sámástit ja nággiduvvá rijkagielav válljitit. Danen ij la ga gájkudismodella buorre dalloj gá máná sijddagiella I sámegiella.

Jus sámesebrudagá ulmme I produktijva sámegiela mánná, de Sámen ep máhte gájkudismodella baktu sámegiela sirddet ja áhpadit. Danen hæhttup dáv giellamodellav guodet ja farra nanos giellamodellajt adnegoahtet.

4.2 Gájkudismodella

Máná gielladuogásj	Gielaj dille	Sebrudak-ulmme	Vihpá	Giellapráksisa	Gielalásj boados
Rijkagielak mánná (rijkagiella sijddagiellan)	Rijkagiella, valla sámegiella ráddjiduvvam báttájn	Nanos sámegiela	Gávnnu gus ábbálasj pládna giela hárráj mánárgárden ja	Le gus diedulasjvu ohta giellapráksi sij ja árvustallama hárráj?	Ráddjiduvvam sámegiela vuolta; reseptijva sámegiela

Máná gielladuog ásj	Gielaj dille	Sebrudak- ulmme	Vihpá	Giellapráks isa	Gielalasj boados
			vuodoåhpa dusán?		tjehpudahk a
Sáme-gielak máná (sáme-giella sijddagiella n)	Rijkagiella, valla sáme-giella ráddjiduvva m báttájn	Nanos sáme-giela	Gávnnu gus åbbålasj pládna giela hárráj mánájgárd en ja vuodoåhpa dusán?	Le gus diedulasjvu ohta giellapráksi sij ja árvustallam a hárráj?	Ráddjiduvv am sáme-gielak vuolta; rikgagiella sjaddá sieldes nanos giellan, åbbålattjat jali moatten ájnas suorgen

Gåjkudismodella vihpamav ja giellapráksisijt ep la buktám tabella milta avtagærdásattjat merustallat. Álu sáme-giela åhpadibme ij fáladuvá systiemalattjat máná álles bajedim- ja åhpadimbálggá ájgev, farra muhtem mudduj. Álu ælla diedulasj giellapráksisa anon, giellafálaldagá e guhkijt vibá, ij ga aktelt árvustalá fálaldagáv. Ajtu I állu máhttelis jut vihpam ja giellapráksisa li várajda váldedum. Sámen fáladuvvá aj viek buorre ja gielladiedulattjat plániduvvam giellaåhpadibme. Tjuolmman la, ij ávvánis buoragit plániduvvam sáme-giela åhpadibme nuoges buorre báhtusijt buvte, jus dat gåjkudismodællan tjadáduvvá. Sámemáná dárba-hi viek edna vijdep giellafálaldagáv gå gåjkudismodælla fállá.

4.3 Nanos giellamodella ma hiehpi åhpadussaj Sámen

Bakerin li guokta nanos giellamodella ma Sábmáj hiehpi.

4.4 Nannimmodælla

Máná gielladuog ásj	Gielaj dille	Sebrudak- ulmme	Vihpá	Giellapráksi sa	Gielalasj boados

Sámegeielak mánná (sámegeiella sijddagiellan)	Sámegeiella áhpádim- ja guládallam giellan	Nanos sámegeiella	Ábbálasj plána giella hárráj mánájgárden ja vuodoáhpasán	Diedulasj giellapráksisa ja giellaano árvustallam	Produktijva sámegeielladájddo, njálmálatat ja tjálatattjat
---	--	-------------------	--	---	--

Dát la modælla, mav Baker gáhtjut *maintenance / heritage language* -modælla ja Todal vas *bevarings- og utviklings* -modælla. Mij lip *nannimodælla* buojkuldagáv válljim: ulmmen la sámegeielak mánáj sámegeielav nannit, gejn la sámegeiella sijddagiellan. Nannimodellan la sámegeiella guládallama ræjddon. Skávlån dat merkaj sámegeiella l fágaj áhpádimgiellan, ja rijkagiella l bákkulasj fáhka. Sebrudagá ulmme l nanos sámegeiella ja gielalasj boados galggá liehket mánáj produktijva sámegeielladájddo.

Modælla buoragit hiehpá dakkár guovlojn jali mánnájuohkusijn, gánná mánájn la sámegeiella vuostasgiellan. Barggojuogos ávttti nannimodellav anátjit divna guovlojn gánná li máná sámegeielajn sijddagiellan. Galggi bessat ávddánit, badjánit ja oahppat sámegeiellaj. Sijá sámegeielladájdo ja -anov hæhttu álldara milta doarjjet ja nannit váj sámegeiella sjaddá sidjij guládallama, oahppama ja sebrudagá nanos giella.

4.5 Ámastimmodælla

Máná gielladuogásj	Gielaj dille	Sebrudak-ulmme	Vihpá	Giellapráksisa	Gielalasj boados
Rijkagiellak mánná (rikkagiella sijddagiellan)	Sámegeiella áhpádim- ja guládallam giellan	Nanos sámegeiella	Ábbálasj plána giella hárráj mánájgárden ja vuodoáhpasán	Diedulasj giellapráksisa ja giellaano árvustallam	Produktijva sámegeielladájddo, njálmálatat ja tjálatattjat

Dáv modellav Baker gáhtjut *immersion*-modællan ja Todal *språkbads*-modællan. Sámegeiellaj li buojkuldagá *giellalávvgom* ja *giellalávvgommodælla* muhtem mudduj aneduvvam. Lep ajtu válljim nammadusáv *ámastimmodælla* danen gá giellalávvgom vuojnnet muhtem mudduj la Sámen boasto dádjadussaj vuododuvvam. Álu l dáikkuduvvam navti jus beru állessjattuga sámásti mánájda jali jus máná gulli vehi

sámegeielav, de la sáhka giellalávvgomis vájku máná ietja e sámastahttjá. Ádå buojkuldahka nappu dættot giellafálaldagán galggá visses ulmme - máná galggá sámegeielav ámastit - masi gájbbeduvvi viek diedulasj giellapráksisa ja mav jáksámav hæhttu aktelt árvustallat. Sámen la modella vuodoájádus jut rijkagielak máná galggá sjaddat produktijva sámegeielagin, ja dat buoremusat álliduvvá navti jut sámegeiella I guládallama ja áhpadime giellan mánájgárden ja skávlån.

Barggojuogos oajvvat ámastimodellav adnet dajn guovlojn gånå sámegeielaj sirdem buolvas nubbáj la hedjunam jali boarkkanam, ja la vijdes dárbbbo sámegeielav ælládahttet. Sámemáná gudi e ávvånis jali nuohkásav besa sámegeielav sijdan ámastit, máhtti sámegeielav dakkir mánájgárden ámastit mij ámastimodella baktu doajmmá. Dan maññela oadtju máná sámegeielak skávlåfálaldagáv. Dát la ájnna dábmaris vuohke sámij giellamålssomav járggálit ja nannit sámegeielaj dilev Sámev miehtáj.

Sámen la dábálasj jut mánájgárddejuohkusin jali skávlåklásson li máná, gejn li viek iesjguhtiklágásj gielladuogátja ja gielladájdo dáse. Dalloj la dárbbbo fálaldagájt ásadi sihke nannim- ja ámastimodella milta, ajtu dallutjij gå aj ieme rijkagielak máná li produktijva sáme gielladájdduj jáksám. Juohkka máná galggá giellafálaldagáv oadtjot ietjas gielladárboj ja -dáse milta ja juohkka máná galggá bessat ávddånit giela hárráj. Dasi máhttsap dárkkelappot dokumentan “Nanos giellamodella II: fágelasj árvustallama ja oajvvadásá“.

2022 snjuktjamáno

SÁMOS - prosjevta nanos giellamodellaj barggojuogos

Nanos giellamodella II: fágalasj árvustallama ja oajvvadásá

5 Álggo

Dát tjálos la Sámedikke nammaduvvam nanos giellamodellaj barggojuohkusa nuppát tjálos. Dát la *Nanos giellamodella I: duogásj ja definisjåvnnå* joarkkan. Danna lip ávddån buktám ja hiebadam gielladutkij **Colin Bakera** ja **Jon Todala** rasjes ja nanos giellamodellajt. Dán nuppát oasen guoradallap nanos giellamodellajt praktihkan. Biedjap ávddån iesjguhtiklágásj vuogijt gáktu sámegiela mánálgárdde- ja skåvllåfåladagajt máhttá nanos giellamodellaj baktu ásadit.

Barggojuohkusij gulluji sáme sosiolingvistihka profæssor **Annika Pasanen**, bajep ingenerra ja gielladutke **Inga Lill Sigga Mikkelsen**, vuostasjlievtor **Berit Anne Bals Baal** ja sáme mánálgárddeåhpadiddje ja SáMOS-prosjæktabargge **Åne-Mårge Pålviö**. Sámedikke ájggomus barggojuohkusa barggij la læhkám ávdedit mánálgárdij ja skåvlåj bargov mánálgárdij sámegiela vuoda tsieggijiddjen ja nannijiddjen. Bargo båhtusa galgalulun aneduvvat ávkken mánálgárdij rámmaplána ja skåvlåj oahppoplánaj implementierimij ja ållåsit sámegiela ávddånahttembarggij Vuonan, Suoman ja Svierigin.

Barggojuohkusa bargo vuodon la læhkám sámegiela mánálgárdde- ja skåvllåfåladagá li ájnnaamos dájma ásadásj dásen, maj samesebrudahka máhttá ietjas giela suodjalit ja nannit. Danen la ájnas sihkarastet jut skåvlå ja mánálgárde duodaj vuorbástuvvi sámegiela mánálgárde sirddet produktijva giellan. Mánálgárde ja nuoraj sámegiela fáladagáj ávddånahttem la ålles sebrudagá aktisasj barggo. Dan bargon dárbahtuvvi giellamodella, majt væråldav miehtáj li gávnaduvvam buoremussan ja dåbmarabmusin giela sirddemij ja nannimij.

6 Duogásj: sámemánálgárdde ja dárbo

Udnásj sáme sebrudagá li iesjguhtik dásijn dan hárráj man mudduj giellamållsom la dåhpåduvvam, man buoragit sámegiella I familjajn joarkeduvvam ja man ednagit sámásti iesjguhtik giellasaljojn. Mánálgárdde- ja skåvllåfåladagáj plånim ja praktihka ållidibme hæhttu luondulattjat vuolget guovlo dilijs ja dárbojs. Almulasj dásen sámegiela sebrudagá ålu jårbåsit nåvti kategorisieriduvvi; 1) nanos sámegiela guovlo, gånå giella I ienemus familjajn sirdedum ja åjn joarkeduvvá, ja

2) guovlo, gánná giellajoarkkem la hiereduvvam jali állásit boarkkanam. Le ajtu gássjel kategoriserit

sámegielaj dilijt dárkkelap geografijjalasj guovloj milta. Dábálatjtat la avta ja sæmme geografijjalasj guovlon familjaj ja mánáj dile viek iesjuhtiklágátja. Nanos sámegielak guovlojn li aj máná gudi e sámegielav sijddagiellan áhpa, ja guovlojn gánná sámegiella ij vijddát familjajn aneduvá, li aj tjuolldusa dan gáktuj.

Sámegiela ávdđánahttema gáktuj la ihkap vahák guovlojt merustallat juogu nanos jali rasjes giellaguovllon. De álkket báhtsi ájtsak sosiolingvistihkalasj rievddama ma li jádon, degu buojkulvissaj jut nuora gaskanisá bruvkkuji rijkagielav välljit, vájku másjkugit sámásti. Giellamålssoma ja giellaælládahttema dilijn la dábálasj jut mánnájuohkusij gielladile máhtti rievddat, viek jáhtelit målssot, aj iesjuhtik jahkeklássaj gaskan: avta jage mánájgárdáj/skåvlåj båhti edna sámegielak máná, tjuovvovasj jage vas vargga gájka li rijkagielak familjajs. Dáj siváj diehti la barggojuohkusa mielas buorep farra kategoriserit aktugasj familjaj ja mánáj gielladilev. Visses guovlo gielladilev máhttá dan milta gávvidit, man stuurra oasse mánájs båhti makkir gielladuogátjis.³

Familjaj gielladile oajvvekategoriija:

1. Sámegielak, avtagielak familija: sámegiella l ájnna giella æjgádij ja mánáj gaskan.
2. Sámegielak, moattegielak familija: familjan ságasti iesjuhtik gielajt, majs sámegiella l akta.
3. Rijkagielak / ietjá gielak familija: mánná ij sijdan sámegielav gulá jali sijdan la sámegielan ienemusát symbåvlålasj adno.

Gå mánájgárden ja skåvlån galggá sámegielåhpadasáv plánit ja tjadádit, de la vuostasj lávkke mánnájuohkusav gávvidit, ja sámegielåhpadimev mánnájuohkusa milta hábbmit. Jus mánnájuohkusin li máná gudi båhti rijkagiela sijdajs, de la mánájgárde ja skåvlå duogen åhpádit sámegielav ja mánáj giellaanov rievddádit. Jus máná båhti sámegielak sijdajs, de la oajvveulme dav giellabargov joarkket mij juo la sijdan álgaduvvam, ja nav mánáj sámegielav ja giellaválljimav nannit ja ávdđánahttet. Goappátjijn dáhpádusájn ulmijt buoremusát jákså nanos giellamodellaj baktu: vuostasj dáhpádusán *åmastimodella* baktu ja nuppát dáhpádusán *nannimodella* baktu (gehtja modellaj gávvidimijt ávdep dokumentan). Mánájgárde ja skåvlå hæhttuji danen vuodulattjat dábdđát sámegiela sosiolingvistihkalasj dilev ietjasa guovlon ja hiebadit ietjasa barggovuogijt mánnájuohkusa gielladile milta.

Máná nanos sáme gielladájdjo, gielalassj identitiehtta ja giellaválljim ævtodi dav, jut mánán aktelt la dakkár ájgge ja birás, gánná dæssju sámegiella gullu ja aneduvvá.

³ Dán dokumentan merkaj buojkuldahka *rikkagiella* åbbålasj dásen rijkaj ienepåhkogielajda, ma vájkkudi dálásj Sábmáj: Nuorttarijkajn dáro- ja suomagiella, Ruossja bielen ruossjagiella.

Danen hæhttu sáme mánáigárdij ja sámeåhpadosá ulmmen liehket nav avtagielak sámeielak birás gå máhttelis. Buoremus la diedon giellabirás mij agev la avtagielak, valla jus dat ij la máhttelis, de máhtta sajev hiebadit avtagielak birrasij oasseáigen. Dán dokumenta oajvveulmij gaskan la buktet åvddån gåktu avtagielak sámeielak fálaldahka galggá ásaduvvat.

Sæmmi láhkáj dagu åvdep dokumentan (*Nanos giellamodella: duogásj ja definisjåvnå*) lip dánna aj diedulattjat válljim sámeåhpadosá ulmmen *produktijva sámeielakvuohta*. Dat vuoset dilláj manna mánná sámás ja skåvllåájge nalluj aj tjállá sámeielaj. Barggojuogos vuoynná sámeielak mánáj ja nuoraj giellafálaldagáj kontevstan galggá lájttálisát gehtjadit *guovteielakvuohta* buojkuldagáv. Dábálattjat guovteielakvuohta dættoduvvá , buojkulvissaj de mánáigárde jali åhpadime ulmmen nammaduvvá guovteielakvuohta, álu *doajmme guovteielakvuohta* (eng. *functional bilingualism*). Doajmme guovteielakvuoda árvustallam la viek járbås. Dat máhtta vuosedit buojkulvissaj dakkár dilláj gånna mánná buoragit dádjat rijkagielav ja sámeielav, de ságas spontanalattjat dæssju rijkagielav, ja sámás dæssju ráddjiduvvam aktijvuodajn jali viek nievrep dásen gå rijkagielan. Nappu suv sáme gielladájdjo soajttá báhtset *reseptijvvan*, mij merkaj mánná dæssju dádjat.

Mánáj reseptijva sáme gielladájdjo ij la nuoges udnásj sebrudakdilijn, gånna sámeiela li juohkka sajen ájteduvvam ja unneplågodilen. Sámesebrudagá ulmme ietjas gielaj hárráj birri alebun liehket. Hæhttu dasi hihkalit, jut máná sámásti moattebelak birrasijn, sihke ásadusájn ja priváhta birrasijn, sihke skåvlån ja sijdan. **Sáme mánáigárdij, sámeåhpadime ja álles sámesebrudagá ulmme hæhttu liehket mánájn la produktijva sámeiella.** Barggojuogos vuoynná, jut dokumentajn ja plánajn ma sámeielajda ja sáme giellafálaldagájda guoski ij la dárbbjo rijkagiela tjehpudagáv dættodit. Dat la udnásj sámemánájda ja -nuorajda diehttelissan, ja dav galggá rijkagiela oahppoplánajn dættodit.

Guovteielakvuoda buojkuldagán la aj nubbe tjuolmma, jut dat álu boasstot dádjaduvvá. Máná guovteielakvuohta ij merkaha ij ga ævtoda jut juohkka sajen aneduvvi, nammaduvvi ja vuoroduvvi guokta giela. Le farra nuppe láhkáj: **guovteielakvuohta ævtot avtagielak birrusijt.** Duodaj gå la sáhka ájtedum unneplågogielas, de nanos guovteielakvuohta ævtot dav, jut mánán li nuoges avtagielak birrasa ja unneplågogiela dile/dáhpadosá. Storråsebrudagán la viek binná sadje sámeiela adnuj ja åvddånahthemij, ja dat ij heva vuoynnu. Sáme máná e besa sámeielasa gullat ja adnet sæmmi ålov dagu rijkagiela máná bessi ietjasa gielav gullat ja adnet. Sáme mánáigárde, sámeåssudagá ja sámeklåssa hæhttuji máná iellemin liehket dakkir birrasa, gånna sámeiella diedulattjat vuoroduvvá.

Sámedikke barggojuohkusa barggo I vuostasj bále nágin viggá merustallat ja guoradallat nanos giellamodellaj állesvuodav ja vuodov dahkat dan hiebadibmáj álles sámesebrudakaj. Dat gal ij merkaha jut nanos giellamodella lulun ådá ássjen

sáme sebrudahkaj. **Sámen li juo dálla edna buorre muossádime nanos giellamodellajs.** Sáme gielak ámastimmodælla l aneduvvam duola dagu Suoma bielen Anárin, gánná li juo guhkev doajmmam anársáme gielak giellabiese ja skávlåklássa. Sæmmiláhkáj li Elgáan aj hiebadam ámastimmodellav oasseájggáj oarjjelsáme gielak mánájgárdde- ja skávlåfåldagån. Dá buojkulvisá vuosedi máhttelis la jáksåt produktijva sáme gielakvuohtaj, jus diedulattjat nanos giellamodellaj barggá.

Nannimmodælla l prinsihpan Sámen anon læhkám nanos nuorttasáme gielak guovlojn, dagu Guovddagæjnnon: buojkulvissaj la skávlåklássaj åhpadim- ja gulådallamgiellan læhkám dåssju sáme giella. Dat la doajmmam buoragit visses åjgegåvdan ja visses mánnåjuohkusij - dalloj, gå gatjålvis la læhkám nanos sáme gielagijs, vuostasjgielak sáme máná. Sáme giela sosiolingvistihkalasj dile li ajtu ållu rievddam ja sjaddam ienep håsstaliddjen. **Aj nanos sáme gielak guovlojn li mánnåjuohkusijda sjaddam ienep máná, gudi e buvte sáme gielav produktijvalattjat** jali åvvånis, jali gejn ietjå sivåj diehti la nanos tendænssa rijkagielav vållyit. Dakkár dilijda ælla agev nahkam sáme gielak mánåjgárdijn ja skávlåjn reagierit. Giellafåldagån li ålu vållylum gielladiedulasj práksisij åjnas oase: fåldagåj gielalasj plånim, systiemalasj giellavållyim mánåj, giellabirrasa stivrrim ja gielalasj båhtusij tjuovvolibme ja årvustallam. **Gå barggijn ælla agev læhkám fámo vieldittjat ja doarjjot heterogienalasj mánnåjuohkusa divna dårbojt, de li ålkket rijkagielav viehkkegiellan adnegoahtám.** Boados la dalloj ålu rijkagiela mánå e nuoges sáme gielav åhpa, ja sáme gielak mánåj sáme gielak birås hedjun. Diehttelis ja viek mávsulasj la gå moadda tjehpes mánåjgárdde bargge ja åhpaddidje Sámev miehtåj li gielajn diedulattjat ja systiemalattjat barggam, valla tjuolmma l jut **nannimmodella ållidibme l læhkám ilå aktugasj bargge duogen.**

Ásadusåj dåsen la nannimmodælla doajmmam buoremusåt Suoma bieles Sámen, gánnå sáme gielak birrasa tsieggim ja diedulasj giellapråksisa li oadtjum edna berustimev. Buojkulvissaj de la diehttelis, jut sáme gielak mánnåjuohkusijn bargge e åvvånis suomagielav ane. Fåldagå li institusjonalisieridum: da joarkki ålles mánåjgárdde- ja skávlååjgegåvda tjadå, dajn la stuoves ruhtadibme ja muhtem mudduj gielladiedulasj plånim ja båhtusij tjuovvolibme. Diedon li edna håsstaluså Suoma bielen aj. **Nannimmodella åvddånahttem ja sajåjduhttem åsadusåj dåsen ålles Sámen la viek åjnas sáme gielak mánåj ja familjaj giellariektåj gåktuj ja divna sáme gielaj boahhteåjge diehti.**

7 Nanos giellamodellaj organisasjåvnålasj vidjura

Dokumentan *Nanos giellamodella I: duogásj ja definisjåvnå* vuosedijma gáktu nanos giellamodellaj árvustallamin li guokta bieles, vuostatjin *organisasjåvnålasj vidjura* ja nubben *diedulasj giellapráksisa*. Nanos giellamodellaj giellalasj ulmme I mánájda sámegiela sirddet produktijva giellan. Organisatjåvnålasj vidjurijt hæhttu hiebadit dán ulme jáksåma hárráj, ja dat la (fálaldak)æjgáda jali ásadiddje duogen. Dán kapihttalín gehtjadip nanos giellamodellaj állidime organisatjåvnålasj vidjurijt.

7.1 Ásadiddjeroalla: giellafálaldagá ásadiddje ábbålasj ávdåsvåsstådu

Divna giellafálaldagáj gávnnu visses háldadiddje jali (fálaldak)æjgát, manna I ávdåsvåsstådu fálaldagá iesjuhtik vidjuris. Dákkár háldadiddje máhtá liehket duola dagu suohkan, sáme ásadus jali organisatjåvnå, jali dagu Svierigin, Sámeskåvllåstivrra. **Jus galggá sámegiela fálaldagáj vuorbástuvvat de la állu guovdátjin jut barggo plániduvvá, tjuovvoluvvá ja ávdånahteduvvá ásadusáj ja struktuvralasj dásen, ja jut soabmásin la ábbålasj ávdåsvåsstådu fálaldagáj ávdå.** Dálåsj dilen la akta sámegiela mánåjgårdde- ja skåvllåfálaldagáj stuoråmus tjuolmajs dat, jut ilå állu I aktugasj barggij ja æjgádij duogen.

Gå suohkana jali ietjá (fálaldak)æjgáda ålgadi jali fálli sámegiela fálaldagáj juogu mánåjgården jali skåvlån, de la vuostasj låvkke mav juo ávdålin lip nammadam: galggi guovlov ja mánåjuohkusij gielladilijt buorahtit dábdå. Nubbe låvkke I åtsådit makkir fálaldagåv máhtti dálåsj ressursaj fállat, ja mij la dat nannusamos modælla mav nahki fállat. Giellafálaldagáj ásadiddjida birri liehket tjelgga vuorddemus jut mánå oadtju nannusamos fálaldagåv mav ásadiddje nahká fállat.

Suohkanijn ja ietjá (fálaldak)æjgádijn hæhttu gávnnut ábbålasj giellaplåna mánåj sámegiela giellabålggá gåktuj. Buojkuldahka *giellabålges* gåvvit ulmutja giellabirrasa kontinuitiehtav, giellafálaldagáj vihþamav ja ållesvuodav. Mánå almulasj giellabålges galgaluluj mánåjgårdde rájes ålgget ja de joarkket skåvllåmannulagån, ålles vuodoåþaduså låþpa rádjáj. Danna hæhttu vieledit sámegiela sijddagielak mánåjt ja rijkagiela mánåjt; mij merkaj galggá mujttet mánå li sámegiela birrasij bohtåm iesjuhtik muttojda (mánåjgårdde, skåvllå). **Vuodon birri liehket dat, jut sámegiela bålges dagåduvvå ja fåladuvvá mánåjgårdde ålgo rájes gitta skåvllåålldara loahþpaj.** Nannusamos giellabålges la gå mánå oadtju sámegiela fálaldagåv ålles åjgev mánåjgården, vuodoåþadusån ja joarkkaåþadusån. Sierralåhkáj la åjnas, jut mánå giella bæsså ávdånit ålles

mánnávuoda ja nuorravuoda tjadá váj máná gielladájdde ij ganuga jalik hedjuna. Uddni luodjomláhkáj álu navti gævvá.

Fenomiedna gánná ulmutja vuostasgiela gielladájdde ájge tjadá hæboduvvá, gáhtjoduvvá gielladiehtagin *giellaattrisjávnná* (ieŋŋ. *language attrition*). Sáme mánáj gáktuj váseduvvá giellaattrisjávnná navti mánán gænna l sámegeiella vuostasgiellan jut sáme gielladájdde hæboduvvá jali ij ávddána dagu luondulattjat luluj vuordedahte vuostasgielak mánán. Muhtem máná gejn vuostasgiella l sámegeiella, máhtti állu hiejtet sámástimes, ja sijá gielladájdde hæboduvvá nav vaj produktijva sámeielak máná sjaddi reseptijva sámeielagin. Jus máná e ávvánis gulá jalik ane ietjasa vuostasgielav de dát máhttá állu gáhtot, gá nuppát giella válldá vuostasgiela sajev. Giellaattrisjávnná dáhpáduvvá gá mánáj gielalass birás rievddá navti vaj máná gulli ja adnegáhti ietjasa vuostasgielav vuorjjábut. Dákkár giellabirásrievddama dábalattjat dáhpáduvvi gá mánná álggá mánájgárddej jali skávliláj, ja dán fáladagán máná sámegeiella ij nuohkásit doarjoduvvá. Æjgádjida l mánáj giellaattrisjávnná duodallasj ássje. Danen la barggojuogos válljim dættodit giellafáladagáj vihpmav jali kontinuitiehtav ájnas faktávrrán sámegeiela suodjalimen ja nannimin mánáj produktijva giellan.

Barggojuogos ájggu dættodit, jut **divna sámeåhpádime gáktuj la viek ájnas tjielgga ávdåsvåsståduvåv mierredit åhpådime tjadådibmáj ja tjuovvolibmáj**. Dábålasj la máná æjgådij duogen sjaddá jus sámegeielak fáladahka álgaduvvá, goassa dat álgaduvvá, åttjut gus skávlilå/mánåjgårdde sámegeielak barggev ja gávnnuji gus sadjåsattja, jus bargge skihppá. **Sámeåhpåduvåv åvdåsvåsståduv ij goassak máhte liehket mánå æjgådij duogen**. Suohkana hæhttuji bærråjgæhttjat jut sijá vuogådagån la åvdåsvåsståduv sámegeielak fáladagå organisasjåvnålasj vidjurijs ja båhtusijs. Mánå æjgådijn hæhttu liehket tjielgga diehto dan birra, gejna máhtti mánå sámegeielak fáladagå tjuolmajt guoradallat - sihke dav, jus mánnå ij oattjo fáladagåv mij sujna galggå, ja jus sámegeielak fáladahka ij dåjma dagu galgaluluj, dagu jus mánnå ij åhpa sámåstít jali suv sáme gielladájdde hedjun. Sámedikkijn bierriluluj liehket oahttseårnik mij sihkarasstå jut divna giellafáladagå ma vatteduvvi nanos giellamodellaj milta, duodaj vuorbåstuvvi sámegeielav sajåjduhttemin mánåjda sågastime giellan. Dákkår vuogådahka gåjbbet muhtem institusjåvnån li ráde gåktu manjenagi nannit sámegeielåhpådimev- jali fáladagåv vaj dat buorrån. Dát luluj Sámedikke

duogen. Gujddimvuogådagåv hæhttu navti åsådít, jut gujddim vuoset struktuvrajda, dajda gudi åhpådimev galggi jali galgalulun fállat - ij aktugasj barggijda ja åhpådiddjijda.

Avtabuonta l viek ájnas nannit ja vieledit sámegeielak barggij viedjemav, barggobirrasav, dårjav ja máhtolåpptimav. Mij gájka diehtep man garra dættot ja vådne ressursaj vuolen sámegeielak mánåjgårddebargge ja åhpådiddje barggi.

Dakkár dilen duola dagu kritihkka æjgádijs máhtta vájkkudit viek lássádit ja persávnálettjat aktugasj barggijda, vájku vijor massta l sáhka galgaluluj sijáj duogen gudi áhpadimev galggi jali galgalulun fállat.

7.2 Iesjuhtik giellafálaldagáj buojkuldagá

Sámev miehtáj galggi systemalattjat aneduvvat visses buojkuldagá ja nammadusá giellabirrasij birra ma li mánájda ásaduvvam. Buojkuldagá galggi liehket tjielggasa vaj juohkkahasj dádjat, makkir juohkusa ja makkir dájmaj birra l sáhka. Dat la ájnas ávdemusát æjgádij gáktuj: galggi bessat mánáj válljit bajedim- ja áhpadusbirrasav buorre dádjadusáj dassta, makkir gielalasj báhthusijt máhtta vuorddet ietjasa mánáj gáktuj iesjuhtik fálaldagá milta. Sidjij gudi mánájgárddéfálaldagáv ja áhpadimev ásadi ja háldadi la dát aj ájnas ássjen. Dat ásadus mij giellafálaldagá ávdås vásstet galggá tjielggasit, juo buojkuldagá dásen, buktet ávddån makkir fálaldagá birra l sáhka. **Galggá dádjadit, jut visses giellamodellaj baktu máhtta visses báhthusijda jáksát.** Áhpadimfálaldagáj nammadusá ja buojkuldagá galggi gávvidit makkir modælla l anon, mij la sámegiela roalla fálaldagán ja makkir báhthusijda l máhttelis jáksát iesjuhtik fálaldagá baktu.

Sáme mánájgárdde / sámeklássá / sámeklássá / sámeklássá / sámeklássá: Dá buojkuldagá galggi vuosedit dakkár mánájgárdde- ja skávlálfálaldagájda, majna sámegiella l guládallama ja áhpadime oajvvegiellan. Sáme mánájgárdde, -klássá ja -ássudahka galggi dássju nanos giellamodellaj baktu ásaduvvat: galggi nannimodellav jali ámastimodellav adnet. Jus gájkudismodælla (gehtja ávdep dokumentav) l anon, ja sámegiella duolloj dálloj aneduvvá jali dássju avta oahppofáhkan, de juohkusav galgaluluj ietjáláhkáj gáhtjudit.

Giellalávvgomin máhtta gáhtjudit dakkár fálaldagájt mánájgárden jali skávlån, gånna sámegiella l áhpadus- ja guládallamgiellan, vájku dat ij la mánáj sijddagiella / vuostasj giella. De adná modellav mav barggojuogos la gáhtjudam ámastimodælla. Máná oahppi sámegiela praktihkan, dáhpádusáj baktu. Sij oadtju álgos ietja ságastit dav gielav mav bukti, valla sámastahttjáji manenagi gá oahppi sámástit. Giellalávvgomin aneduvvá gielladiedulasj giellalávvgompedagogihkka. Állessjattuga viehkedi ja doarjju máná sámástimev ja ávddánahtti dav iesjuhtiklágásj pedagogihkalasj vuogij ja materiálaj. Ulmme l máná produktijvalattjat sámastahttjá. Rijkagiella ij galga ságastuvvat mánáj ij ga doarjjagiellan aneduvvat. Vuollel skávláallidara giellalávvgom gáhtjoduvvá *árre giellalávvgomin* ja skávláallidarin álggám giellalávvgom gáhtjoduvvá *manep giellalávvgomin*. Gievramus giellalávvgommodælla l *dievalasj giellalávvgom*, gånna divna dájma sámegiellaj tjadáduvvi. Jus oasse fálaldagás la sámegiellaj ja oasse rijkagiellaj, de gáhtjoduvvá *oasse ájge giellalávvgomin*. Dat ij la sæmme dábmaris degu dievalasj giellalávvgom, ij dassta máhte vuorddet sæmme buorre gielalasj báhthusijt. Oasse ájge

giellalávvgomin galggá sámegiela oasse liehket binnemusát 50 % álles fálaldagás, ietján fálaldahka ij giellalávvgoma kriterrihijt állida.

Giellabiesse l árra dievalasj giellalávvgom mánárgården iemeálmuga jali unneplågo giellaj. Dakkár juogos doajmmá åmastimmodella milta. Máná bårhti giellabæssáj dan álldarin gå mánárgårddesajev dárbahti, ja giellabiesen dåssju sidij sámás.

Giellabiesse galggá liehket oassen åbbålasj sebrudagá giellaælládahttemis manna familjaj ja sebrudagá tjanástahka fálaldagájda la guovdátjin. Dat galggá ådåsis ålgadit giela sirddemav berajbuolvas nubbáj dakkár sosiolingvistihkalasj dilen gånna moattes li sámegiela massám familjajn. Giellabiesse mannela mánájn galgaluluj liehket vejulasjuohta bessat sámegiela skåvllååhpaddusaj.

Åvddålin nammaduvvam buojkuldagá aneduvvi dálåsj åjge ålu boasstot: dakkár fálaldagá ja juohkusa, ma e ållida buojkulvissaj giellalávvgoma kriterrihijt, gåhtjoduvvi giellalávvgomin. Sierralågås tjuolmma l læhkåm giellabiesse-buojkuldagåjn, mij muhtem sajijn aneduvvá gånvidittjat duola dagu giellabåttåjt ma akti vahkkuj åsaduvvi. **Giellabiesse galggá dåssju bæjvålasj mánárgårddesjuohkusav gåhtjudit, mij doajmmå dievalasj giellalávvgoma prinsihpaj milta, nappu åmastimmodella milta. Giellabåttå ma duolloj dálloj åsaduvvi e galga giellabiesse gåhtjoduvvat.** Fálaldagá ma skåvlån jali ållessjattugij siegen åsaduvvi e galga giellabiesse gåhtjoduvvat, våjku lulun aneduvvat dievalasj giellalávvgommetåvdå. Giellabiesse-nammadus vuoset dåssju vuollel skåvllååldarij fálaldagájda. Navti l aj ietjå væråldaguovlojn, gånna giellabiessemetodihka aneduvvá, duola dagu ienñilsij *language nest*, maorigiellaj *kohanga reo* ja havaijagiellaj *punana leo*.

Jus mánárgårde-, skåvllå- jali asstoåjggefåldagá e giellalávvgoma ævtojt ållida, de birri ietjå nammadusåjt adnet, buojkulvissaj *giellanaol*, *-æjvvalibme*, *-læjrra*, *-kafiedja jali -rikkas*. Degu juo åvddån bådij: viek åjnas la dådjadit, jut visse dåhpådusáj tjadå máhttå visse ulmijda jåksått. Jus giellafåldagá namma vuoset dasi, jut mánå galggá sámegiela ålles åjgev gullat ja produktijvalattjat sámåstahttjåt, valla fálaldagåjn organisasjåvnålasj vidjura, vijddudahka ja sisadno e nammadusaj våssteda, de la dat våjvve. Dat hieret sebrudagå dådjadusåv giellaåmastime ja -åvddånahttema birra ja mánå riektåjt ietjas giellaj ja kultuvrraj. De sjaddå låssått nanos giellamodellajt åsadit ja æjgådijda dajt vållyit ietjasa mánåjda åvkken.

7.3 Gåktu máhttå giellamodellajt nannit

Sebrudagån hættu vuorodit juohkka åjnna mánå rievtesvuodav sámegiellaj, ja juohkka mánå l åjnas. Barggojuogos guorras *Våjmogiel* (VAT:2016) oajvvadusåjda vuoleddit oahppijlågov gålma mánåjn gå sámeklåssa galggå ålgaduvvat. Navti oadtju ienep mánå åhpådimev nanos giellamodella alemus dåse milta. Mánåjn låhko l

sámegiela fáladagáj gáktuj sierralágásj faktávrrá, valla nav la aj állessjattugij, barggij lãhko. Ienemus sáme guovlojn vájlluji sáme áhpádiddje ja mánájgárddebargge. (Fáladak)Æjgáda sihti dábálattjat rijkadáse pedagávggånármajt tjuovvot, juska vásádusá Sámen tjielggasit vuosedi, jut mánnájuohkusin hæhttuji liehket ienep állessjattuga, vaj gielladiedulasj barggovuogij vuorbástuvvá. Galla sámegiela állessjattuga li juohka mánnáj giellafáladagájn vájkkut dasi makkir dáhpádusájt máhtá sámegiellaj tjadádit, man stuorra oasev álles fáladagás máhtá sámegiellaj tjadádit ja makkira li fáladagá bãhtusa.

Nanos giellamodellajn li iesjguhtik dáse. Nanos giellamodellajt galggá kontinuitiehttan gehtjadit. Mánájgárde jali skãvlã giellamodælla nannu dan milta man stuorra oasse áhpádusás fáladuvvá sámegiellaj ja madi buorep fámoj fáladahka tjadáduvvá. Buojkulvissaj skãvlãn máhtá sámegiella doajmmat áhpádusgiellan moatten ásijn, stuorãp oasen jali álles áhpádusán. Jus sámegiella l áhpádusgiellan álles áhpádusán de la dat diedon nannusap giellamodælla gã jus sámegiella l áhpádusgiellan dãssju muhtem oasen áhpádusás. Goappátja áhpádimvuoge li nanos giellamodella, valla nubbe l nannusabbo. Man nanos modælla aneduvvá vájkkut ednagit dasi, makkir giellalasj bãhtusijt máhtá vuorddet. Ajtu dættodip divna nanos giellamodellaj ulme galggá liehket mánáj produktijva sámegiela vuoha.

Berustik makkir giellamodellav adná, birriji fáladagá ásadiddje, bargge ja álles sámesebrudahka gæhttjat gãktu sámegiela dilev máhtá nannit. **Bierri liehket tjielgga vuorddemus jut suohkana dahki plãnav gãktu sámegiela áhpádimev nannit.** Sæmme buohta l ájnas jut suohkanijn gávnnu sámegiela barggij rekruttierimplãdna.

lerit ietján tjuovvovasj vuogij baktu máhtá sámegiela fáladagáv nannit:

1. **Æjvvalime gãjkudismodellaj doarjjan:** Jus mánájda fáladuvvá dãssju sámegiela fáhkaáhpádibme, juogu bájken jali guhkásáhpádibmen, ja ietjá fága e sámegiellaj áhpáduvvá, de dat gullu rasjes giellamodellaj, mav gãjkudismodellan gãhtjudip. Gã dakkár áhpádusáv galggá nannit, de máhtá fállat mánájda rubbmelasj æjvvalimijt aktelt, majda tjoahkkiduvvi buojkulvissaj visses guovlos divna sámegiela oahppe. Æjvvalime galggi sámegiellaj ásaduvvat ámastim- jali nannimodella baktu, dan milta, makkir gielladuogásj ja -dãsse mánájn la. Mánájgárddeuorgen máhtá aj æjvvalimijt fállat majda sihke mánná ja æjgát sæbrraba.
4. **Muhtem mudduj sámegiela fáladahka:** Barggojuogos ævtot giellaáhpádusáv boandodahttet, mij skãvlãn merkaj jut duodden giellaáhpádibmáj lulun unnemusát guokta ietjá oahppoábnnasa/fága ma sámegiellaj áhpáduvvi. Navti l máhttelis nannit rasjes modellav, gã birrusij 25 % álles áhpádusás de fáladuvvá sámegiellaj. Dãkkár áhpádusvuohke l gæhttjaluvvam duola dagu Suoma bielen Heahtá skãvlãn. Rãmsã suohkanin árvvali nuorajskãvlãdãsen guovten fágan áhpádusáv sámegiellaj fállat, oahppijda gejn la sámegiella fáhkan 2022 tjavtja rájes. Jus mánájgárden ij la máhttelis doajmmat állãsit sámegiellaj, de máhtá giellabirrasav visses ájggáj jali visses sadjãj biedjat. Buojkulvissaj akta biejevve vahkkuj dãssju sámegiellaj jali sámegiella ájnnã guládallangiellan álggon. Máná sámegiela ámastime ja nannima gáktuj de la buorep visses dáhpádusájt dahkat avtagielak sámegiela birrasin farra gã aktelattjat adnet sihke sámegiela ja rijkagielav.

5. **Muhtem mudduj sámegiela fáaldahka:** Dán modellen la mánáj bæjválasj fáaldahka sámegiellaj binnemusát 50 % ájge. Modellan máhtá mánárgården jali skávlån adnet buojkuvissaj jus állásit sámegiela fáaldagá e vuorbástuvá danen gá la gássjel sámegiela barggijt áttjudit. Sámen la dát vuohke aneduvvam duola dagu Elgáa mánárgården oarjjelsáme guovlon buorre báhtusij.

Divna dakkár modellajn, majna sámegiella aneduvvá dássju oasseájgen, hæhttu vuodulattjat ja gielladiedulattjat plánit.

(Fáaldak)Æjgáda ávdásvásstádus galggá ávdemusát álliduvvat áhpadimmodella ja áhpadime tjadá. Mánáj ja nuoraj sámegiela birrasav hæhttu ajtu nannit divna máhttelis arienájn ja vuogij baktu. Akta lasádus giellabirrasij máhtti liehket **fáaldagá iehkedijt / skávlå asstoájgefáaldagá sámegiellaj**. Dat la buorre máhttelisvuohka, gá dajda fáaldagájda gulluji spellama, stáhkama, álggodájma ja friddja guládallam, majda sámegiella hiehpá huj buoragit. **Nubbe vuohke gáktu sámegiela birrasav nannit la rekruttierit mánárgárdijda ja skávlåjda sámegiela ressursaulmuttijt.** Sij máhtti liehket vuorrasap ulmutja gudi juohkusij báhti duolloj dálloj subtsastittjat, stágtatjit, lågátjit jali bargatjit árbbedábálasj bargojt mánáj siegen. Máhtá aj nuorap buolvajs viehkev ánodit. Skávlåoahppe máhtti mánárgårdev guossidit akti vahkkuj iehkedisbiejve ja låhkát mánájda, stáhkat sijájn ja álggobudáldimij viehkeidit. Smávva mánájda la ájnas vuojnet stuoráp mánájt stáhkamráddnan ja gielalaj roallamodællan. Vuorrasap ulmutja li vas viek mávsulattja giela ja kultuvra sirddema ja nannima gáktuj. Gá álgoldis ressursaulmutja sæbrri mánárgårdde- jali skávlåfáaldahkaj, de la ájnas jut oahpámuovvi diedulasj giellapráksisijda, ma tjieggiduvvi 4. kapihttalin.

8 Diedulasj giellapráksisa nanos giellamodellaj milta

Diedulasjvuohka giela hárráj la ájnas ja dárbulasj árvvo ja doajmmamprinsihppa ulmuttij gájkka dájmajn valla ájnnsit ájtédum gielaj nannimin ja ælládahttemin. Diedulasjvuohka giela hárráj merkaj diedojt átsádit ja guoradallat gielajt ja giellapráksisijt ja aj fáaldagájt plánit gielalaj perspektivajn. Dat la nappu viek ájnas oasse nanos giellamodellaj. Sáme mánárgårdde- ja skávlåfáaldagájn ij la nuoges jut állessjattuga dássju sámásti mánáj, váni makkirak tjiegnalap guoradallama dagi. Állessjattuga hæhttuji dájdadit ietjasa giellapráksisijt, iesjguhtik gielalaj válljimij vájkkudusájt ja sijá rállav gielalaj ávdđågvån ja stivriiddjen mánájda. Barggojuogos guoradallá dán oasen muhtem faktåvrájt gielladiedulasjvuodas vijdes állesvuodan, ma mijá mielas ednagit vájkkudi giellafáaldagáj vuorbástuvvamij ja báhtusijda: **avtagielak sámegiela birrasa tsieggim, mánnajuohkusa gielalaj stivrim ja giellafáaldagáj árvustallam.**

Gielladiedulasj lahkanimvuohke sisadná aj diedulasjvuodav mánnájuohkusa gielladuogátjis ja gielalasj dárbojs. Dokumentan *Nanos giellamodella I: duogásj ja definisjåvnnå* lip vuosedam guokta nanos giellamodella. Sieradus dán guovte gaskan la jur mánnájuohkusa gielladuogásj, ja giellamodella nappu tjielggasit vuosedi midjij dánna li guokta guovtelágásj mánnájuohkusa. Mánárgården ja skåvlån hæhttuji **guovte láhkáj barggat jus guovtet mánnájuohkuis galggi sjaddat produktijva sámegielak máná.**

8.1 Avtagielak, sámegielak birrasav tsieggit

Sámegielak mánárgårdde- ja skåvllåfålaldagáj båtusijda vájkkut gájk ienemusát man buoragit li vuorbástuvvam sámegielak birrasav tsieggit. **Produktijva guovtegielakvuohta ævtot avtagielak birrasijt.** Avtagielak birrasij tsieggim vas ævtot gielladiedulasjvuodav. Manna ájnas oasse I systemalasj giellaválljim. Dat merkaj ahte sámegielak mánárgårddejuohkusin jali skåvllåklásson sámegielak álessjattuga agev systemalattjat sámásti mánáj. Sáme li moattegielak álmuk, ja oajvvegielaj dæddo I garras álles Sámen. Moattegielak ulmutjij ja juohkusij gaskan la dábálasj välljit gielav guládallamprinsihpa vuodon: ulmusj vällji dav gielav, mav gájka dádjadi. Moattegielagij giellaválljim ij la agev systemalasj: ulmusj máhtta välljit iesjuhtik gielaj gaskan dile, birrasa, tiemá ja ietjas mielladile milta. Muhttij ij moattegielak ulmusj ávvånis ájtsa, makkir giellaj ságas. Moattegielaga muhttij aj adni moadda giela sæmme gárgadisán. Dat fenomiedna gåhtjoduvvá gielladiehtagin kávdåmållssomin jali kávdå aktidibmen (ieŋŋ. *code mixing / code switching*). Priváhta birrasijn ij la agev máhttelis jalik dárbbu moattegielak giellapråksisijt stivrrit. Sámegielak mánárgårde ja sámehpadus ajtu birriji liehket nav avtagielak birrasa gå ber vejulasj. Dat merkaj **bargge hæhttuji visses mudduj nahkat barggat moattegielak sebrudagáj dábálasj, árggabæjválasj giellapråksisij ja nárma j vuosstij.**

Manen la nav ájnas systemalattjat sámástit? Juohkka báhko mij mánájda rijkagiellaj javladuvvá, la báhko mij ij sámegiellaj javladuvvá, ja dat binnet máná sámegielak boannudagáv, mav galgaluluj suodjalit ja nannit. Nuppe aspækta I jut **álessjattugij giellapråksisa li ávddågåvvån mánáj giellapråksisijda.** Jus mánárgårddebergge ja åhpaddje vuosedi dåkidahte I sámegielas rijkagiellaj mållssot, buojkulvissaj gå la sáhka “gåssjelis” tiemáj birra jali dalloj gå ulmusj la vájbbam, dát signalisieri mánájda sámegiella ij la sæmme buorre ja ávkålasj gå rijkagiella. Sámegielak bargge hæhttuji liehket diedulattja ietjasa giellaválljimijda ja majt da merkahi. Ájnas la giellaválljima birra ságastit barggij gaskan ja jut barggijda fåladuvvá skåvllim gielladiedulasj práksisij birra.

Gielladiedulasjvuohta birri ásadusáj aktisasj barggovuogijda sajájduvvat, guhkesájggåsasj ja diehttelis oassen sámegielak mánárgårdde- ja skåvllåfålaldagåjs. Dat ij nappu galga liehket aktugasj bargge máhtudagá ja berustime, æjgådij

vuorddemusáj jali mánnájuohkusa giellamáhto duogen. Aktugasj æjgádijn máhtti liehket iesjguhtiklágásj motivasjavná sámegiela fáladagáv válljitjit mánádisesa. Mánárgárde, skávlá, mánárgárddebergge ja áhpadiddje li profesjonála aktera sámegiela sirdemin ádå buolvajda. Ájnas la jut mánárgárde ja skávlá giellafilosofijja, ulme ja práksisa li tjielggasa sihke áhpadiddijda, barggijda ja æjgádijda.

Dálásj ájge I ajtu dábalasj Vuona ja Svieriga bieie sámé mánárgárdijn rijkagielav adnet viehkkegiellan mánáj. Álu li guokta sivá gå rijkagielav sámé giellafáladagájn adná. Vuostasj sivva I gielladoarjja. Muhttijn argumentieriji nuppe giela oahppama diehti I buorre máná vuostasj gielav doarjjot, ja danen luluj buorre rijkagielav adnet aj sámegiela fáladagájn. Állu duohta I divna gielalasj doarjja ávddánahtta máná giellaámastimev. **Rijkagiella ajtu doarjoduvvá máná iellemin viek moadda iesjguhtik birrasijn, madi sámegiela birrasijs li viek edna binnep. Sámegiela fáladagá ulme ij la rijkagielav doarjjot, farra sámegiela.** Nuppe sivva I jasskis birás mánájda. Álu argumentieriji gå galggá mánájda hávsskes ja jasskis birrasav láhtjet, de la ájnas hiebadit sajev sijá nannusap giellaj aj, ja dan diehti bierrri mánná bessat rijkagielav adnet navti gåk allasis hiehpá buoremusat. Dát máhtta aj liehket æjgádij tjielgga vuorddemus. **Jasskisvuodav ja dárvasjvuodav máhtta huoman jáksát moatte láhkáj ja giellabirrasav máhtta liekkosvuodajn stivrrit.** Dan birra tjuodtju inep oasen 4.2.

8.2 Giellabirrasav stivrrit

Sihke mánárgárdijn ja skávlájn bierrri liehket tjielgga vuorddemus jut mánná adnuj válldá sámegiela, ja jut sámegiella sjaddá máná hállamgiellan. Giellaválljim ij la dássju máhto duogen, dat máhtta aj sajájduvvat mierredime tjadá. Jus mánná háriján jut ij dárba sámástit, de dav giehtadallamav la gássjel járgijdit. Jus máná galggi sámástit, de hæhttuji guokta vidjura liehket sajen:

1. Máhtudahka: mánán hæhttu liehket dan made sámegiela máhtudahka jut duodaj buktá sámástit.
6. Dárbbu: mánná hæhttu dábdát dárbov sámástittjat.

Dárbbu visses gielav ságastit badján ávdemusat avtagielagij siegen. Jus la avtagielak sámegiela siegen, de badján dárbbu sámástit jus dajna ulmuttijn galggá guládallat. Sámen li ajtu ienemus sámegiela unnemusát guovtegiela. Dárbbu sámástit ij la danen tjielggasit tjanáduvvam guládallamij, gå mij buoragit guládallap sámegiela rijkagiela baktu. Sámen dakkár duohta dárbbu sámástittjat badján, gå la dahkamus nuppe rijka sámegiela, geij ij la máhttelis rijkagielav válljit ja geijda sámegiella I luondulasj guládallamævvo. Sámen li buorre vásádusá rijka rastá barggat aktisasj dájma sámegiela oahppij, duola dagu Ohcejågå ja Sirbmá skávlåoahppij gaskan. Dat la ajtu máhttelis dássju visses guovlojn ja visses sámegiela gáktuj, ja praktihkan gássjel ásádit aktelt smáv mánájda. Ienemus

sámemánáj árggabiejven la navti, jus ij dárbaaha sámásttit guládallama diehti, de ij la goassak nággo sámásttit. Jur danen ep la dálátjij juohkka aktijvuodan vuorbástuvvam oadtjot mánájt sámástittjat. Mánájda ja nuorajda hæhttu tsieggit dárbov sámástittjat tjielgga vuorddemusáj baktu - avtagielak birrasin, gånna állessjattuga diedulattjat mánáj giellaanov stivrriji.

Gå máná li unne, de la siján stuoráamus potensiála oahppat ienep gielajt váni áhpadusá ja rahtjama baktu. Máná ælla giellaaktivista, mánná viek vuorjját vállji gielav ideologijjalasj siváj diehti, dagu állessjattuga soajtti dahkat. Máná adni gielav guládallamij, ja válljiji dav gielav man baktu másjkugabmusit guládalli iehtjádij. Máná li sæmme báttá viek rasje ja tjihepe gielav válljitjit dakkár signálaj milta, majt ájttsi ietjasa birrasijn. **Avta jali guovte máná dárustibme máhtta nappu vájkkudit álles mánnájuohkusa berustibmáj bæjvállattjat dárustit. Állessjattugij ávdåsvåsstådussan la mánáj giellaválljimav stivrrit ja sáme giellafålaldagájt bisodit avtagielagin.**

Giellabirrasa stivrrim la nappu ájnas, valla dat ij la ávvånis álkke.

Mánájgárddebargge álu subtsasti ulmusj dábddå sån la garras ja ij væhttsá, gå ij vatte sajev máná vuostasjgiellaj, ja balli gåktu dákkár stajgasvuohka vájkkut máná dårvulasjvuohtaj ja ábbålasj ávddånibmáj. Dutkama li guoradallam gåktu iesjuhtiklågås bajedimvuoge mánáj ávddånibmáj vájkkudi. Állessjattugij giehtadallam mánáj juogeduvvá nielje állessjattugij rállajda, dan milta gåktu vuosedi liekkosvuodav ja vuorddemusájt mánnáj. Liekkosvuohka ja vuorddemusá li állessjattuga giehtadallamin guokta ájnas dimensjåvnå.

Gå állessjattuk aktij biedjá liekkosvuodav ja vuorddemusájt ietjas guládallamin mánáj, dat gåhtjoduvvá *autoritatijva bajedimvuohken*. Dakkár bajedimvuogen li állessjattugin tjielgga vuorddemusá mánnáj, duola degu giehtadallama, bargoj ja oahppama hárráj. Avtabuohta gå állessjattuk dahká buorijt aktijvuodajt ja jasskis guládallamav mánáj, de tjielggi manen miján li vuorddemusá ulmutjahttema hárráj ja mánnáj vaddá máhttelisvuodav ávddån buktet ietjas ájådusájt. Dát bajedimvuohke sihkarasstá mánájda dårvulasjvuodav ja dahká sijáv iesjrådålattjan.

Autoritatijva állessjattugij vuosstepárran li vas *miedediddje állessjattuga*.

Miedediddje állessjattuga vuosedi állo liekkosvuodav mánájda, valla siján ælla heva vuorddemusá. Jus siján littji vuorddemusá, de máná agev máhtti argumentierit ja vuodoævtojt rievddadit. Navti máná e állu diede mav máhtti birrasis vuorddet. Vájku aneduvvá liekkosvuohkan gå ulmusj ij stivrrim mánáv jalik sujna ælla makkirak vuorddemusá mánnáj, buojkulvissaj giellaano gáktuj, de dutkama vuosedi dakkár állessjattuga roalla ij sæmme buoragit dagá jasskisvuodav ja buorre oahppamævtojt mánájda. Dutkama vuosedi gå állessjattuga vuosedi dådjadusáv ja liekkosvuodav mánnáj sæmme bále gå biedji tjielgga rájáj ja vuorddemusájt, de mánná tsieggi iesjrådålasjvuodav ja iesjluohtådusáv.

Autoriterra állessjattuga vas gájbbedi mánájs álov, állu berustik mánáj álldaris ja láddamis, ja vuosedi binná dádjadusáv ja liekkosvuodav. E tjielggi vuorddemusájt ja gájbádusáj duogátjav e ga mánáj vatte máhttelisvuodav ávddån buktet juorrulimev, balov ja iehpesihkarvuodav. Dájna bajedimvuogijn máná e heva ietja bierggi. *Huolodis állessjattugijn* ælla vuorddemusá mánáj ij ga liekkosvuoha, ja ábbálattjat e heva vuojnnu máná bajássjaddamin. Dakkár roalla ij la hiebalasj ij ga sávadahte bajedim- ja áhpadusásadusájn.

Giellabirrasa stivrrim gullu autoritatijva bajedimvuohkáj, gå mánáv dádjat ja mánáv vietet. Dán bajedimvuoge vuodoprinsihppa l vuorddemusájt galggá tjielggit ja vuodostit, da galggi hiehpat mánáj láddamij, ja máná galggi bessat vuorddemusáj birra ságastit. Divna dá prinsihpa hiebadi sajev giellaságastallamijda, ma máhtti sihke mánáj ja állessjattugij gielladiedulasjuodav ávdedit. Ságastallamij baktu máhtta mánáj siegen dágástallat manen la ájnas sámástit. Liekkosvuodav máhtta jáksát gå mánáj vaddá sajev subtsastit gåktu sámástimev váset. Le gus gássjel sámástit gå ij buvte divna bágojt majt dárba? Ballá gus máná? Moattegielak mánáj soajtti iesjguhtiklágásj dábdo iesjguhtik gielajda ja dan adnuj. Dájt dábdojt la ájnas vuojnnusij buktet ja guoradallat, sihke gielladiedulasjuoda gáktuj ja sebradahte sáme pedagogihka ja máná aktijva rálla gáktuj.

Ájnas la mánájgárdij bargge ja áhpadiddje diehti giellabirrasa stivrrim ij dagá mánájda dárvodisvuodav, valla farra doarjju mánáj dárvulasjuodav. Dutkama li aj vuosedam gå sáme nuora bukti sámástit, de la siján nannusap tjanos sáme identitiehttaj, ja vuojnnet nanni sijá rijbbamav. Sáme mánáj la nappu buorre sáme gielav oahppat, ja dav buoremusat dahká jus bæssa bæjvålattjat liehket avtagielak sáme giela birrasin ja gå sujsta vuordeduvvá jut sámastahttjá. Ásadusá e bierru adnet vuodon máná giellapreferánsajt dakkár dilen gå máná ij ájn sáme gielav nav buoragit buvte.

Galla bargge li visses stuorrasasj mánájjuohkusin vájkkut avtagielak sáme gielak birrasa gáktuj. Dássju jus li nuoges állessjattuga, de nahki dájmalattjat sæbrat mánáj stáhkusijda ja dájmajda ja stivrrit mánáj sámástimev. Madi ienep máná li galluga, dadi ienep jáhkedahte la jut rijkagiellaj guládalli. Barggojuogos dættot sáme mánájgárdijn ja skávlláfálaldagájn galggi liehket ienep bargge gå rijkagiela fálaldagájn. Dav hæhttu (fálaldak)æjgáda ja jádediddje vieledit.

8.3 Árvustallam

Nanos giellamodellaj definisjåvnån la árvustallam ájnas oasse. Mánáj giellaanov galggá juovnnát árvustallat. Árvustallama vuodon la barggojuohkusa definieridum ulmme: produktijva sáme gielak máná. Gå dáv galggá árvustallat, de hæhttu gatjáditi: “Sámásti gus máná?” Dáv gatjålvisáv bierru guovte faktåvrå baktu guoradallat: 1.

mánáj gielalassj fámo, jali sijá máhtudahka sámegiellan, 2. sijá giellaválljim, nappu jus adni sámegiellav produktijvalattjat iesjguhtik ulmuttij ja diliin.

Gå sámegiella I mánnájuohkusa guládallamgiellan ja máná duodaj li produktijva sámegiellaga, de árvustallamij bohtá duoddeasse aj, mij nannimodella álgo rájes la árvustallama guovdátjin: Gåktu I mánáj sámegiella? Gåktu máhttep barggat vaj máná giella ávddån? Ámastimjuohkusin hæhttu ávdemusát barggat jut máná sámásti juohkka ájnna dilen, ja navti ij la ávkálasj árvustallamin dættodit mánáj giella iesjvuodajt ja moattebelakvuodav ávddål gå sámegiella I mánnájuohkusa guládallama ja oahppama ræjddon.

Árvustallama ulmme I vaddet barggijda ræjdojt vaj máhtti barggovuogijt rievddadit ja hiebadit dajda hásstalusájda majt mánnájuohkusa giellaanon ja gielladájdon vásemi. Árvustallama ulmme ij la dássju barggijt diedulattjan dahkat goassa máná e sámásta ja goassa hæhttuji barggovuogijt rievddadit. Sæmme ájnas la barggijt dahkat diedulattjan vuorbástuvvama hárráj. Gå la diedulasj dasi majt dahká gå máná sámásti, de máhttá dav barggovuogev ávddånahttet ja adnet muodugasj barggovuogijt dájmajn gånna máná e sæmme álov sámásta. Gå mánnájuogos rievddá, de árvustallama baktu tjielggasit ávddån bohtá jus giellaadno ja giellamáhtudahka mánáj gaskan rievddá, ja navti máhttá agev barggovuogijt hiebadit mánnájuohkusa hárráj. Vájku akta barggovuohke I ávddåla doajmmam, de ij la javladuvvam dat doajmmá gå mánnájuogos rievddá.

Guovdásj gatjálvisá ámastimodella árvustallamin: Le gus máná dakkár gielladájdo dássáj jáksám jut buktá produktijvalattjat sámástit? Makkir aktijvuodajn bruvkkuji máná sámástit? Goassa buoremusát vuorbástuvvap? Goassa máná vargga e sámásta, ja gåktu máhttep mánáj giellaanov stivrrit sámegiella guovlluj dákkár dilen? Majt riekta dahkap? Gåktu máhttep barggovuogijt rievddadit vaj buorebut vuorbástuvvap?

Guovdásj gatjálvisá nannimodella árvustallamin: Le gus giellaáhpallasj oase ma li rasje mánnájuohkusa giellan? Gåktu I mánáj báhkoboanndudahka? Aneduvvi gus moadda rijkagiella bágo? Dán árvustallama ulmme I huomájahttet barggijda dajt bielijt máná giellas majt diedulattjat máhtti nannit. Jus rijkagiella aneduvvá ednagit mánnájuohkusin, de bierru vuorodit oadtjot sámegiellav guládallamgiellan mánáj gaskan.

Árvustallam la guovdásj oasse diedulasj giellapráksisijns danen gå dat la buorre vuohke gåktu állessjattuga mánájgárdijn ja skávlåjn sjaddi diedulattja ietjasa barggovuogijda. Máná bierru árvustallamij sebrudahteduvvat, dáv lagábut tjielggip kapihttalín 5.2.2.

9 Nanos giellamodellaj állidibme sáme mánáigárdijn ja skávlájn: vejulasj barggovuoge

Dokumentan li dálla boahám ávddán nanos giellamodellaj guokta bieles, organisasjavnálasj vidjura ma hæhttuji sajen liehket, ja diedulasj giellapráksisa, maj mánáigárdijn ja skávlájn hæhttu barggat vaj sámeielak fáladahka doajmmá. Dá gulluji sámeieláhpadasá struktuvralasj vidjurijda. Dán kapihtalin barggojuogos guoradallá iesjguhtik praktihkalasj vidjurijt, ma li nanos giellamodellaj állidibmáj tjanádum. Áhpadiddijn ja mánáigárddebergijn la metávddáfriddjavuohta, dat merkaj ietja bessi mierredit makkir barggovuogijt ájggu adnet. Dát kapihtal doajmmá arvusmahttemin ja dánna li buojkulvisá gáktu máhttá barggat.

9.1 Mánájt gielladile milta ieredit

Sámeielak mánáigárdde- ja áhpadusfáladagáj ulmme l fállat juohkka mánáj nanos giellafáladagáv mij suv duogátjij ja dárbojda hiehpá. Avtagærdásasj prinsihppa l **máná hæhttu agev oadtjot vehi ienep gá mav buktá: giellafáladahka ij galga liehket sunji ilá álkke, valla ij ga ilá gássjel.** Degu moaddi l nammaduvvam, sámemánáj duogátja ja dile ednagit varieriji. Guovlos guovlluj ja iesjguhtik giellajuohkusijn li viek iesjguhtiklágásj dile, valla navti l álu aj avta ja sáemmi guovlon. Viek dábalasj dille l jut oasse mánájs sá másti sijdan ja adni gielav produktijvalattjat, madi vas muhtem mánáj sijdan ienemusát dássju rijkagielav ságasti, ja máná sámeiela máhtudahka l ienemusát reseptijvalasj jali vájllu állásit. Dákkir dilen akta aktisasj sámeielak juogos ij juohkka mánáj fála buoremus máhttelis dilijt ávddánittjat sámeielan ietjas dáse milta. Dat soajttá vuorbástuvvat jus juohkusin li nav állo bargge, jut juohkka mánáj máhttá sihkarasstet sámeielak fáladagáv ja indivijdalasj dárjav. Praktihkan la dille ajtu álu dakkár, jut ælla nuoges fámo aktelattjat vieledit juohkka mánáv, farra giellafáladagáv hæhttu hæjomus gielladádo milta ásadit, ja dalloj nanos sámeielak máná e oattjo nuoges dárjav ja hástalusaáv ietjasa ávddánibmáj. Sáemmi nievres alternatijvva l jus giellafáladahka l ilá gájbbediddje dajda mánájda, gej gielladáddo ij la ájn nanos ja produktijvva, navti vuolláni ja bátsádalli.

Dárbbo ja gájbbádus æjgádijs rubbmelattjat ieredit dá guokta mánájuohkusa álu badján gá giellafáladahka ij dájma, gá máná adni rijkagielav sámeáhpadasán. Jus dákkár dilen ij iereda, de nannimjuohkusa máná aj dárustahttjáji. Jus vuorbástuvvá ámastimjuohkusa mánáj gielav mássot, de ieredibme ij ávvánis sjatta tjuolmman, ja dalága gá dajna vuorbástuvvá, de máhttá ieredimev láhpadi. Dakkár dilen gá rijkagiella l ámastimjuohkusa mánáj guládallamgiellan mánáigárden jali skávlán, de

la buoremus ásadit guokta sierra sámegiela juohkusa mánáj gielladilij milta. Nanos giellamodellaj gáktuj dat merkaj sæmme mánájgárden jali skávlån li sihke juohkusa, maj ámastimodælla aneduvvá, ja juohkusa, maj nannimodælla aneduvvá. Suoma bielen dakkár modælla doajmmá mánájgárdde dásen navti jut li guokta sierra slája sámegiela mánájgárddejuohkusa: 1) giellabiese dajda gejn ij la sámegiella sijddagiellan jali ietján ij la ájn nuoges nanos sámegiela dájddo, ja 2) sámegiela juohkusa iednegielagijda. Goappák kategorijja mánájgárde bargge mánájda dássju sámásti, valla giellafálaldagá dásse I hiebaduvvam mánáj gielladáse milta. Giellabiesen aneduvvá giellalávvgommetodihkka: mánájda sámásti tjielggasit, guovdásj bágo ja frása gærddoduvvi aktelattjat, mimihkka ja gávva li viehken. Iednegielagij vas la duola dagu máhttelis adnet málsudahkes ja boandás sámegiela álgo rájes, gá siján li juo giellalasj vuodomahtudagá, maj nali máhtta moattebelak gielladájdov tsieggit. Nuppe guovdásj sieradus la tjanádum mánáj sámástibmáj. Iednegiela mánájs máhtta ja galgga vuorddet produktijva sámástimev sihke állessjattugis ja gaskanisá álgo rájes. Giellabiesen la vas dábalasj máná álgon dássju rijkagiela ságasti ja állessjattuk de barggá dajna jut máná sámegiela oahppá ja sámastahttjá.

Dagu lip dættodam, sihke ámastim- ja nannimodella ulme I produktijva sámegiela máná. Mánájgárdde- ja skávlåfálaldagájt hættu dan milta hiebadit, jut mánájgárde ájggudagá manjela máná produktijvalattjat sámás. Jus dat doajmmá, de ij la skávlån desti dárbbu mánájt ieredit sijda gielladile milta, de galgaluluj nannimodælla gájkajda hiepat.

Skávlån hættu liehket pládna jus nannimodella skávlåklássaj bohta aktugasj máná, guhti ij sámegiela ávvánis buvte jali ij la sæmme dásen gá klássa ietján. Uddni praktihkan álu aktugasj áhpadiddje duohkáj sjaddá, ja de áhpadiddje dan aktugasj oahppáj rijkagiela ságas, ja de muhtijn gævvá navti jut álles klássa rijkagiela ságastahttjá. Navti ij galga liehket. Vájjkut viehka negatijva láhkáj álles mánájuohkusij, jus áhpadiddje rijkagiela ságastahttjá. Dat ij doarjo rijkagiela máná sámegiela ámastimev ja enkulturierimav ja soajtta sunji viek lássádin sjaddat. Tjoavddusij hættu álles skávlå dásen gávnadit. Máhtta rijkagiela oahppáj fállat sierra sámegiela áhpadimev jali juohkusij viehke barggev, guhti aktelattjat viehket ja doarjju oahppev giela hárráj. Jus dakkár oahppiis li moattes, de lisj dávk buoremus sidjij sierra juohkusav ásadit, man ulmmen la duola dagu avta láhkámjage nalluj buvtadit nav edna sámegiela tjehpudagáv váj máná máhtta sámegiela klássaj jáhtet.

Gá mánájt quovte sierra sámējuohkusij ieret de dat máhtta dábdojt baktet duola dagu æjgádij gaskan. Æjgáda ihkap moaskedi, jus oajvvat mánáv biedjat ámastimjuohkusij gá vas sijá ájadus la máná sámegiela buktá. Guovte sierra juohkusa vuogádagáv hættu vuodulattjat plánit ja dav dárbov hættu máhttet

argumentierit sebrudagá hárráj. Dat ij galga liehket makkirak árvvoválljim ij ga identitiehhtagatjálvis, dat ij subtsasta majdik máná sámevuoda birra, ij ga máná máhtudagáv merustalá. Dat la farra praktihkalasj vuohke doarjjot juohkka avta sámemánáv suv ietjas dárboj gáktuj ja navti nannit sámegielav sebrudagán.

9.2 Giellafálaldagáj diedulasj bargojt jáhtuj biedjat

Guovte lágásj mánnájuohkusa gájbbedi guovte lágásj barggovuogijt. Sámen ij la læhkám diedulasjuohta dan hárráj jut dá guokta mánnájuohkusa dárba hi goabbák bargovuogev jus galggi sæmme ulmev jáksát. Rijkagielak ja sámegielak mánáj lip álu sæmmilágásj barggovuogij barggam. Boados la máná rijkagielak sijdajs ælla sjaddam produktijva sámegielagin, ja navti l rijkagiella sajev vuojttám sáme mánájgárdijn ja klássajn, aj sámegielak mánáj gaskan. **Gå máná gudi juo sijdan sámásti bánti sámegielak mánájgárdáj jali skávllåj, de joarkki sámástimen dâppe jus iehtjåda aj sámásti.** Rijkagielak máná vas e sámásta dâssju danen gå gulli sámegielav ietjasa birra. **Åmastimodella mánáj hárráj hæhttuji ålessjattuga diedulattjat barggat vaj mánná galggá sámegielav oahppat, ja máná giellaanov rievddadit.**

9.2.1 Gåktu nannimodella gielladiedulasj bargov ålgadit

Máná gielav doarjjot ja åvddånahttet la stuoves prosæssa. Dagu åvddåla lip nammadam, de galgaluluj máná gielalasj fålaldahka agev liehket vehi alep dâsen gå suv gielalasj tjehpudahka. Gå mánná produktijvalattjat sámás, de la barggon nannit ja vijdedit suv gielalasj máhtudagáv ja dádjadusáv. Nannimodælla l åjådalåduvvam mánájda gejn la sámegiella sijddagiellan. Våjku máná åttjudi sámegielav luondulasj dilijn, de li sámegiela åjtedum giela. Sámegielaj dille sijddagiellan la hæboduvvam ådååjgen, gå rijkagiela oadtju tsoaptsev mijå årggabiejven iesjuhtiklágásj elektronikhalasj vædtsagij baktu, dagu TV, dâhtåmasjijna, næhttafiello ja dâhtåspela. Åjgge mij åvddåla aneduvåj ållåsit sámegielak gulådallamij, aneduvvá dålla aj rijkagiela sisano gæhttamij ja gulldalibmáj. Nannimodella hæhttuji dâv sebrudakrievddamav vieledit. Giella ij bierru desti aneduvvat nav diehttelissan jut dasi ij dârbaha sajev hiebadit jalik plånajt dahkat. Nannimodellan aj hæhttuji liehket giellaplåna ja giellapolicy, mij subtsas makkir sadje sámástimen la, ja mij mánáj giellaåvddånimes vuordeduvvá. Giellaplådna bierru aj subtsastit gåktu duosstop mánåjt gejn ij la sámegiella sijddagiellan, ja makkir giellatjuovvolimev oadtju vaj produktijva sámegielmåhtov jåksi, ja gåktu giellafålaldahka barggá vaj rijkagiella ij oattjo tsoaptsev gulådallamgiellan.

Gielladiedulasj barggamvuohke gájbbet bargge årvustalli sihke ietjasa ja mánáj sámegielanov. Nannimfålaldagåjn máhttå vuorddet jut sámegiella l juo gulådallamgiellan mánáj gaskan. Huoman la åjnas jut åhpadiddje, ja ietjå bargge, aktelt årvustalli li gus arienå jali åjge, gå rijkagiella huoman la anon, buojkulvissaj gå YouTubev gæhttji, ålggon, bållojtjektjåmin jali ietjå valåstallamåjmajn, jali li gus

muhtem mánájn rijkagiella vuojttemin guládallamgiellan. Ja de hæhttu gæhttalit vuogijt gávnnat gáktu vijdedit sámegiela anov dakkir dáhpádusájn aj. Állessjattuga hæhttuji ietja liehket ávddågávven, ja hæhttuji gárvedit sámástit ássij birra ma TV:an ja YouTuben dássju gulluji oajvvegielajda, ja tiemáj birra maj ietja adni edna rijkagiela bágojt. Állessjattuga hæhttuji aj sihkarasstet jut álggodájma li buorre giellabirrasa, ja jut máná álggon aj bessi ádá bágojt áttjudit ja sámegiela adnet. Sáme giela ano vijdedibme gájbbet állessjattuga sæbrii mánáj dájmajda, ájnnsit dakkár dáhpádusájda gánná vuojni rijkagiella vuojttá.

Állessjattuga li giellaávddågávven mánájda. Sijá baktu máná oahppi giela ja makkir giehtadallam la dággálasj gá sámás. Vájku nannimodellan la vuordedahte jut máná

li álov sijdan oahppam, de la huoman navti jut giellafálaldagá baktu máná galggi nannit ja vijdedit mav li oahppam. Giellafálaldagá állessjattuga bierriji diedulattjat barggat ietjasa giellaanujn, duola degu hárrjidallat tjielggasit ságastit. Mávsulasj la aj jus tjuovvu dajt giellaadnoprinsihpajt majt giellafálaldagán ájggu mánájda áhpadit, ja navti aj binnedi rijkagiela bágoj anov sámástimen. Muhttijn gulluji ulmutja sjuohkedimen jut ávddála lip aj rijkagielav ja sámegiela segadam. Manen galggap dálla várrodit nav sælldásit dassta? Duohta l val ávddála li aj adnám rijkagiela bágojt ádá ássijda, buojkulvissaj “keskus”, “senter”, “formannskáhppe”, ja muhtem dákkár bágo gávnnuji aj dálusj báhkogirrijn. Giellaplánima ja normierima baktu lip gájt oadtjum sadjáj sámegiela bágojt moatte ássijda, dagu “guovdásj” ja “ávddánammadus”, ja rijkagielaj bágo li mañenagi gáhtum bæjválasj adnemis. Udnásj dilen gulluji rijkagielaj bágo aj anon dalloj gá sámegiela li vásstediddje bágo. Gá állessjattuga válljiji rijkagielaj bágov farra gá sámegiela bágov, de dat máhtta liehket muhtem lágásj stijaássje mij la állessjattuga válljima duogen. Jus állessjattuga álu navti válljiji, de máhtta gevvat nav vaj máná nav binnáv hárrjani sámegiela bágojda, jut sámegiela bágov ij ávvánis áhpa. Sáme giellafálaldagáj ulmme l máná giela nannit, aj suv báhkoboandudagáv. Danen dákkár giellasegadimev bierru garvet. Áhpadiddje ja bargge máhtti aktan sámegiela bágojt áhtsát dajda buojkuldagájda majda rijkagiela bágojt adni, ja navti vijdedi ietjasa sámegiela anov aj.

Diedulasj giellabarggo nannimodellan ævtot áhpadiddje ja bargge diehti makkir giellaáhpasj bieles li rasje mánáj giela, ja dárbahi duodde berustimev. Ájnas la mujton adnet muhtem giellatsiekkadusájt rijkagiela doarju, buojkulvissaj jut la morfologijjalasj sieradus verbaj vássám ja dálásj ájge gaskan. Muhtem giellatsiekkadusájt rijkagiela vas e doarjo, ja da gájbbedi dættodimev. Jus rijkagiela li vuona- jali svierigadárogiella, da e doarjo sieradusáv nominatijva ja akkusativja gaskan, namálattjat jut la sieradus gaskan “mielkke” ja “mielkev”, “tjáhtje” ja “tjátjev”. Rijkagiela e ga doarjo guovtelágo pronávmajt ja værbahámijt (“máj”,

“dáj”, “sáj”). Dalloj la ájnas giellafálaldagájn sihkarasstet máná oadtju nuoges vásádusájt dákkár tsiekkadusájs.

Gielladiedulasj barggo nannit gielalasj tsiekkadusájt mánáj gielan ávdet mánáj ábbálasj giellaávdđáimev aj. Dat vijdet máná báhkoboannudagáv ja nanni mánáj kontevstadis gielav (giella mij giehtadallá vidjurijt ma ælla dánna ja dálla). Sihke báhkoboannudahka ja kontevstadis giella li dárbulap skávllááldarin gá máná maŋenagi galggá láhkåma baktu oahppagoahitet. Gielladiedulasj barggo aj nanni máná subtsastimtjehpudagáv ja tjehpudagáv ietjas ájádusájt ávdđan buktet. Máná bierriji moattebelak giellabirrasav vásedit, gánná ietja aj galggi ságastallamijda sæbrrat sihke dálásj, vássám ja boahhte ájge birra, gánná vuordeduvvá sihke vásstedi ja gatjádalli, gulldali ja subtsasti. Mánájgárdijn bierru mujtet máná galgalulun oadtjot nav buorre vuodov sámezielan jut bukti sámeziela baktu oahppat. Dat merkaj dádjadi aj dalloj gá ságastuvvá ássij birra ma e dáhpáduv dánná ja dálla, ja jut máhtti subtsastit ietjasa ájádusáj birra navti jut nubbe ulmusj dav dádjat.

9.2.2 Gåktu åmastimmodella gielladiedulasj bargov ålgadit

Åmastimjuohkusa mánáj æjgáda e heva sámezielav buvte, jus de máná galggá sjaddat sámezielagin, de hæhttu mánájgárdde jali skávllå dajna barggat. Åjgáda li sámezielak fålaldagáv válljim mánájdisesa ja navti vuosedibá jut sihtaba máná galggá sámezielagin sjaddat. Åmastimjuohkusa hárráj la danen viek ájnas jut æjgádiida tjielggiduvvá dárkkelit mij la mánájgárde ja skávllå barggo: jus galggá nahkat avtagielak sámezielak birrasav hábbmit, de dat merkaj máná e ietja besa válljit makkir gielav sihti mánájgárden jali skávllån ságastit. Ållessjattugij ájnas barggon la farra mánáj giellaanov stivrrit vaj máná sámastahttjåji. Gå æjgáda diehti makkir giellapråksisa mánájgárden li, de bessu ietja juo árvustallat hiehpá gus dat sijå famillij, ja válljit ietjå fålaldagáv jus ij hieba. Giellasebrudagåjda sjaddå árvvedahtte gå sámezielak mánájgárdde- ja skávllåfålaldagåjn li tjielgga gielalasj ulme ja barggovuoge, ma e målso våjku æjgåtjuohkusa vuorddemuså målssu. Sierralåhkåj ájnas la jut sámezielak fålaldagå nahki avtagielakvuodav bisodit ja tjielggit æjgådiida manen dat bissu navti. Bargge hæhttuji dåbđđåt giellavålljima prinsihpajt dan made buoragit våj bukti jaskadit ja doarjot måråstam æjgådiijt våni avtagielakvuodav rievddadimes. Bargge e galga dahkat privåhta sjehtadusåjt aktugasj æjgådiij våj rijkagielav muhttijn sågas. Åjgådiida l åjnas subtsastit gåktu åmastimmodellan barggå våj hábbmi mánåjda jasskis birrasav. Gå rijkagielak mánåj boahgå juohkusij de ij dádjada majt bargge sunji javllå, valla bargge gal dádjadi majt mánåj rijkagiellaj javllå. Bargge vuosedi mánåj viek konkrehtalattjat jut dádjadi mánåv, valla bissu åjn sámezielan mánåjn såhkadattijn. Småvva mánåj jasskisvuohga

ij la dæssju gielalasz guládallama duogen, oaggi aj liegga ulmutjahttema ja huvso baktu.

Ájnas la aj mánájt oahpásmahttet ja sebrudahttet gielalasz ulmmáj. Állessjattuga hæhttuji tjielggasit javllat majt mánás vuorddi; dáppe sámástip. Gå la bágoj dáv tjielggim, de la ájnas jut állessjattuga dagoj baktu aj dáv duodasti. Jus állessjattuk gullá mánájt rijkagielav ságastimen, de hæhttu juokkirak láhkáj dav dilev duosstot. Jus mánná l reseptijva sámegielak de hæhttu juongga láhkáj reagierit rijkagiela adnuj. Jus állessjattuga li javllam dáppe sámástip, valla e majdik dagá gå máná rijkagielav ságasti, de dat la tjielgga guovtegerddásasz guládallam. Dát bákta juorrulimev ja hæsodisvuodav mánáj gaskan, gå ij máhte luhtedit dasi majt állessjattuga javlli. Árrana mánárgården mánárgårdejagen 2019/2020 álgaduváj giellarievddadimprosjækta mav Ingrid Kintel jádedij ja majna duodaj vuorbástuvvin. Gå galggin mánáj guládallamgielav rievddadit dárogielas sámegiellaj, de adnin viehkken dárogiela sávnájt. Juohkka lanján lidjin alek tejpajn mierkkim unna sávnátjav gágggu lij loahpe dárustit. Dákkár vuohke váseduváj buorren ja ávkken mánárgårde barggijda. Da stivrrijin mánáj giellaanov, valla sávnáj baktu vatteduváj sadje máná sijddagiellaj viek ráddjiduvvam hámen. Jus bargge gullin mánájt dárustimen, de farra gå dav agev tsuojggit, mij barggijda lij vájvve, de bessin mánnáj javllat: “guláv dujna l dárbbu dárustit. Boade muv fáron dárogiela sávnáj de dáppe besa dárustit.” Dákkir tjielgga sávná dahkin sámástimev viek konkriehtan mánájda, ja æjgádijda dat dábduj jasskadin. Mañenagi gå máná hárrjánin sámástit, de sjattaj binnep ja binnep dárbbu dájda sávnájda. Jus li máná gudi e ájn buvte sámástit, de ij máhte sijás gájbbedit jut galggi sámástit, gå dat ij la máhttelis mánnáj. Dakkár dilen hæhttuji bargge liehket dán máná lahkusin ja dáv mánáv viehkedit ja sihkarasstet jut suv giellaadno ij stivrrigoade álles mánnájuohkusa giellaanov, madi dát mánná l sámegielav ámastimen.

Mánnáj ij la oahpes dille sámástit, dat la juoga ádås. Dákkár dille l hásstaliddje ja gájbbet mánás álov, dagu juohkka állessjattugis guhti galgaluluj ádå gielav ságastahttját. Jus mánárgården jali skávlån li bargge gudi ietja li muodugasj dilen læhkám, jut suv sijddagiella ij lim sámegiella, valla l sámastahttjám esski mañjela iellemin, de li dán ulmutja vásádusá ressurssan bargguj. Dakkár bargge l læhkám sæmme dilen gå máná li dálla. Állessjattuk máhttá mánáj ságastit ietjas vásádusáj birra: máná ja állessjattuk bessi aktan ságastit gáktu sidjij la sámástit, ja állessjattuk máhttá aj tjielggit gáktu sunji l sámástit dálla gå la dasi hárrjánam. Gå hárrján sámástit, de ij desti sæmme álov gájbbeda, de bæssá mihástallat. Navti de oadjot mánájt, majt mánná váset ja dábddå l állu luondulasj, ja dajda dábdojda la aj sadje mánárgården jali skávlån. Mánná aj dádjat dákkár hásstaliddje dille ij la ihkevin ájggáj, dá dábdo binnu gå hárrján sámástit. Dákkár ságastallama baktu mánná ij dárbaaha aktu dábdojt giehtadallat.

Gå bargov álgat ámastimjuohkusin jali mánnájuohkusin manna rijkagiella l guládallamgiellan mánáj gaskan, de ij la tjadádahtte mierredit jut idet galggá sámeigiella liehket guládallamgiellan juohkka ájnna dilen ja dáhpádusán. Návti l gássjel vuorbástuvvat. Dakkár barggovuohke, manna divna galggá dakkavide rievddat, sjaddá ilá lássát barggijda ja mánájda. Lisj dávk jiermálasj mierredit visses dáhpádusáj jali lanjáj gánná gájka galggi sámástit, ja gá máná sámásti dajn dáhpádusájn jali lanjáj, de farra vijdet sámástimev ietjá dáhpádusájda jali lanjájda. Navti sámástimev tjielggasit ráddji álgon, ja de vijdet manenagi gá máná sámástahttjáji. De állessjattuga bessi viek diedulattjat giellamålssomijn visses ájge barggat, ja duodaj biedjat fámojt jut mánáj giellaanov rievddadip. Dákkár barggovuogijn állessjattuga sjaddi viek diedulattjan ietjasa barggovuogij hárráj. Mánájda sjaddá aj vejulasj sámástimijn vuorbástuvvat, gá galggi álgon sámástit ráddjiduvvam báttájn, ja esski gá li hárrjánam sámástit ja dav háldadi, de sámástibme vijdeduvvá. Gå galggá välljit dáhpádusájt majna giellaanov mállssogohtá rijkagiellas sámeigiellaj, de la vuogas välljit dáhpádusájt majda ienemus sámeigielak bargge máhtti sæbrrat. Vuogas la välljit dáhpádusájt ma mánáj mielas li suohtasa, jali dáhpádusájt ma li sæmmilágátja juohkka biejeve. Skierre ávddáskávlån Jiellevären dahkin Stina Negga, Gudrun Kuhmunen ja Erika Jannok jagen 2019/2020 aktisasj idedisbiebmojt dakkár avtagielak sámeigielak dáhpádusán manna gájka galggin sámástit ja manna bargge diedulattjat mánáj giellaanov stivrrijin. Moatten mánájgárden buoremusát vuorbástuvvá giellaanujn jur bárrámbáttájn, ja Skierren lidjin navti duodde dættov biedjam sámeigiellaj biejeve álgon, jur nav váj máná lulun joarkket sámástimijn gá lidjin biejeven dajna álggám.

Mánájt birri aj sebrudahttet árvustallamij: “sámástijma gus?”. Dákkár ráddjiduvvam dáhpádusáj manjela la aj ájnas jut máná bessi fárruj árvustallamij. Navti bæssä állessjattuk lájddit ja viehkedit mánáj vuorbástuvvama guovlluj, gá máná ælla sámástam, ja gá li sámástam, de bessi manjela vuorbástuvvamav ávvudit. Ságastallamijda gielalassu ulmij, dábdog ja árvustallama birra birri álu sajev láhtjet, vaj da agev li ságastime ássjen mánnájuohkusin. Návti sihkarasstá máná oadtju oasev diedulasj giellapráksisijis ja ietja sæbrra sámeigielav guládallamgiellan áttjudimen.

Gå ámastimjuohkusa máná sámásti, ja adni sámeigielav sihke oahppama ja guládallama ræjddon, de barggagohtá vuogij ma nannimmodællaj gulluji. Vájku máná dalloj sámásti, de hæhttu huoman joarkket árvustallamijn, vaj dakkavide ájttsá jus rijkagiella vas vuojttegohtá sajev mánnájuohkusin.

9.2.3 Ságastallamstratesijja

Ságastallamstratesijja stivrriji ságastallama giellaválljimav, daj baktu báhti ságastiddij sávdusá ja vuorddemusá giellaválljimijda ávddán. Navti ságastallamstratesijja giellaválljimav stivrriji, ja sáme kontevstan de juogu ávttjiji

sámegiela anátjit jali biehtodi sámegiela demav.. Sággastallamstratesjijjajt juohká guoktáj: avtagielak sággastallamstratesjijja ja guovtegielak sággastallamstratesjijja. Avtagielak sággastallamstratesjijja vájkkudi nav váj állessjattuk ja mánná sággastibá avtav gielav, goappátja sámástibá, madi vas guovtegielak sággastallamstratesjijja vájkkudi dasi váj sággastallamin li guokta giela anon. Dábálettat állessjattuk sámás ja mánná vas vásstet riikkagiellaj, jali de állessjattuk aj mállsu gielav sámegiela ja riikkagiela sáhkadahttjá. Gá Sámen ájggu sámé mánájt sosialiserit sámástittjat, de la ájnas diedulattjat adnet avtagielak sággastallamstratesjijjajt. Jus guovtegielak sággastallamstratesjijjajt adnep de hiebadip dilev dasi jut máná riikkagiela sáhkadi. Luondulasj la sággastallamstratesjijjajt diedulattjat adnet ámastimjuohkusa mánáj hárráj dan mutton gá gielav li áttjudam nuohkásit vaj bukti sámástahttját. Vuogas la aj adnet nannimjuohkusa mánáj hárráj, dalloj gá adni riikkagiela bágojt sámástattijn, jali jus mánná bruvkku riikkagiela válljit vájku buktá sámástit. Tjuovvovasj tabellan li muhtem sággastallamstratesjijjaj buojkulisá. Da guoski állessjattuga ja máná sággastallamijda iesjuhtik sajijn, ij dássju mánájgárdijn ja skávlájn. Divna stratesjijja e divna sajijda hieba; duola dagu iv dádjada -stratesjijjav ij máhte ámastimmodellan adnet, gájt dal ávdđál gá máná li produktijva sámegiela áttjudam.

Avtagiela sággastallamstratesjijja

- vájkkudi jut goappátja, sihke állessjattuk ja mánná, sámástibá

Iv dádjada -stratesjijja

Gá mánná riikkagiela sággas, de állessjattuk ij heva dádjada.

Mánnam

Gá mánná riikkagiela sággas, de állessjattuk moanná majt mánná l javllam. Máhttá aj vehi boasstot mánnat.

Bágoj reagierit

Gá mánná riikkagiela sággas, de állessjattuk dahká bágoj tjielggasin, jut vuorddá sámás. Dat máhttá liehket duola dagu “Majt?” “Mujtá gus makkir giellaj dáppe sággastip?” “Javla dav sábmáj!”

Tjalmij reagierit

Gá mánná riikkagiela sággas, de állessjattuk buktá gehtjastagájn ja mimihkajn vuojnnusij, jut juoga ij la gákk galggá.

Viehkedimstratesjijja

Állessjattuk viehket mánáv sámástahttját navti jut álgat bágov jali gárgadisáv sámegiellaj ja dibddá mánáv joarkket.

Gærddodit

Gå mánná rijkagielav ságas, de álessjattuk gærddot majt mánná javlaj sámegeiellaj. (Dát vuohke l jur avtagielak ja guovtegielak stratesjijjav gaskan, vuohke ij vájkkuda buoragit máná giellaválljimij, dat ij stivrrí mánáv sámástime guovlluj, ij ga látje dilev rijkagiellaj ságastittjat)

Joarkkemstratesjijja

Gå mánná rijkagielav ságas, de álessjattuk dássju joarkká ságastallamav ja vásstet sámegeiellaj. (Návti álessjattuk vuoset mánnáj “mán sámástav ja dán vas dárusta ja dat la jur dagu galggá”.)

Giellahilggomstratesjijja

Gå mánná rijkagielav ságas de álessjattuk aj hilggu sámegeielav ja rijkagielav sáhkadahttjá sán aj. (Mánná l de avtagielak ságastallamstratesjijjav adnám manna rijkagiella l máná ulmmegeiella, ja návti l mánná álessjattugav stivrrim rijkagielav anátjit.)

Guovtegielak ságastallamstratesjijja

- vájkkudi váj sihke rijkagiella ja sámegeiella li anon, jali rijkagiella sjaddá ságastallama guládallamgiellan

Gå galggá mánáj giellabirrasav stivrrit, de la ájnas jut álessjattuk la diedulasj ságastallamstratesjijjav ja gæhttjal adnet *iv dádjada-stratesjijjav* jali *mánnamstratesjijjav*, ja dáj baktu diedulattjat mánáj giellaválljimav stivrrit. Jus álessjattuk ij la diedulasj, de máhttá diehtemahtesvuodas guovtegielak stratesjijjav adnet, dábálattjat joarkkemstratesjijjav. Dat vájkkut mánná oadtju diedov jut la nuoges buorre jus adná rijkagielav, vájku ulmme l máná galggi sámástit, ja álessjattuk gæhttjal máná produktijva sámegeielakvuodav nannit.

Gå álessjattuk diedulattjat adná avtagielak ságastallamstratesjijjav, de hæhttu dáv dahkat autoritatijva vuogijn: liekkosvuodav vuosedit sæmme bále gå gæhttjal ságastallama giellaanov stivrrit. Álessjattuk ij máhte ávdđán buktet mánnáj jut sán ij visjá mánáj guládallat gå mánná adná rijkagielav, dat la autoriterra vuohke man baktu álessjattuk hilggu mánáv. Autoritatijva vuogijn álessjattuk vuoset mánnáj sán duodaj sihtá guládallat mánáj, sæmme bále mánnáj vuoset sihtá sámegeiella baktu guládallat. Avtagielak rijkagielak ulmutja agev adni avtagielak ságastallamstratesjijjav gå sámegeielak mánáj ságasti.

Sámegeielak álessjattuk máhttá dán láhkáj diedulattjat adnet ságastallamstratesjijjav stivrritjit mánáj giellaválljimav, vaj máná sámásti farra gå rijkagielav adni guládallamij. Dagu lip ávdđálin nammadam, giellabirrasa stivrrimin la guovdátjin jut mánnájuohkusin li nuoges barggeressursa - ja ihkap barggij duodden vil ietjá sámegeielak doarjjaulmutja. Dáv la viek ájnas mujttet gå sámegeielak fálddagáv pláni ja hiebat.

10 Nanos giellamodellaj barggojuohkusa bargo tjoahkkájgæsos

SÁMOS-prosjevta nanos giellamodellaj barggojuogos la átsádam gáktu mánájda ja nuorajda Sámen máhtta ja galggá mánájgárdde- ja skávlláfálaldagájt nanos giellamodellaj milta hiebadit. Sámen ij nanos giellamodellajt máhte garvvet, gá mánájgárdde- ja skávlláfálaldagáj ulmmen la máná produktijva láhkáj sámásti ja oahppi aj tjállet sámegiellaj. Vuostasj oasev átsádimes bæssá láhkát dokumentan “Nanos giellamodella I: duogásj ja definisjávna”. Danna lip ávddánbuktám giellamodellajt gielladutkij Colin Baker ja Jon Todala bargoj milta, ja ævtodam gáktu dajt modellajt máhtta ájn ávddánahttet ja hiebadit sámij diliida. Dokumentan ávddán báhti modellaj nammadusá: **ámastimmodælla ja nannimmodælla**, ma li nanos modella, ja **gájkudismodælla**, mij la rasjes modælla. Tabællahámen lip iesjguhtik modellav vuosedam, ja makkir faktávrá dajt mierredi: geida I modælla miejnniduvvam, mij la dan ulmme, gáktu modælla álliduvvá ja mij la vuordedahtte boados. Barggojuohkusa bargo vuodon la læhkám jut **sámemánáj- ja nuoraj giellafálaldagáj ulmmen hæhttu liehket produktijva sámegielakvuohta**: dakkár gielladille, jut mánájn la másjkugis sámegiella, gielav spontanalattjat adni iesjguhtik diliin sihke oahppama ja guládallama ræjddon, ja maŋenagi aj bukti sámegielav tjállet. Dasi máhtta jáksát dássju nanos giellamodellaj baktu. Dokumentan lip dættodam nanos giellamodellaj állidime gáktuj li **diedulasj giellapráksisa** guovdátjin mij merkaj **gielladiedulasj plánim ja barggovuoge**. Dasi gullu aj aktelt árvustallá **fálaldagáj gielalasj báhtusijt ja daj organisasjávna lasj vidjurijt dagu man guhkev vihpi ja kontinuitiehtav**. Dálásj sámegielak fálaldagájn da faktávrá álu e álliduvvá. Vuojnnepe dat la stuorra sivvan gá sáme mánájgárdij ja sámeáhpadusá gielalasj báhtusa agev ælla dan dásen gá sámesebrudahka luluj dárbaht ja vuorddet.

Nuppe barggodokumentan la barggojuogos guoradallam nanos giellamodellaj dárbov ja állidimev snivábut ja praktihkalattjat. Átsádimen duogátjin li sámemánáj dálásj gielladile ja gielalasj dárbo gávviduvvam: manen la nav ájnas berustit sáme mánájgárdij ja sámeáhpadusá modellaj ja barggovuogij. Kapihttalin “Nanos giellamodellaj organisasjávna lasj vidjura” lip guoradallam faktávrájt ma giellafálaldagá hiebadibmáj guoski, organisasjávna lasj vidjuriida. Ásadiddjeroalla jali fálaldagáj ásadiddje ábbálasj ávdásvásstádus la viek ájnas. Dættodip dav, jut **sámegielak mánájgárdde- ja skávlláfálaldagá galggi plániduvvat, koordinieriduvvat ja árvustaláduvvat ásadusáj ja struktuvraj dásen**. Ábbálasj ávdásvásstádus ij galga liehket aktugasj bargge ij ga mánáj æjgádj duogen, dat galggá fáladiddje duogen liehket. Organisasjávna lasj vidjuriid bále ávddán biejaduvvi aj giellafálaldagáj nammadusá ja gáktu iesjguhtik giellamodella li kontinuumma, mav juohkka mutton fálaldagán máhtta nannit.

Nælját kapihttalín tjielggiduvvi da prinsihpa, maj vuodon sámezielak mánáigárdde- ja skávlláfálaldagájt hættu állidit. Manen la nav ájnas jut birás ja giellaválljim la avtagielak, sámezielak? Gáktu máhttá dasi jáksát mánáj ja nuoraj? Manen galggá fálaldagájt árvustallat ja majt danna galggá vieledit? Dættodip avtagielakvuoda dárbov: sámemánájda ja -nuorajda hættu **fállat nav avtagielak, sámezielak birrasav gá máhttelis, állessjattuga hættuji viek systemalattjat gielav válljit ja giellabirrasav stivrrit**, dát la álles sámezielak fálaldagá ækton. Mijá oajvvetjuottjodus la jut **mánáj produktijva sámezieladájddo ævtot avtagielak, sámezielak birrasav**. Avtagielakvuodav ásadit moattezielak sebrudagán vas ævtot diedulasjuodav ja fámojt, gá rijkagielaj dæddo l nav garras ja gá danna hættu visses láhkáj barggat moattezielak sebrudagáj dábálasj, árggabæjválasj giellapráksisij ja nárma j vuosstij.

Dokumenta vidát kapihttalín li ienep praktihkalasj ávttjimusa jali oajvvadusa nanos giellamodellajda, jali nannim- ja ámastimmodella állidime gáktuj. Guoradallap gáktu dávk lisj **dárbo ieredit mánájt iesjguhtik juohkusijda sijáj gielladuogátja milta**. Dat la gatjálvis, masi li organisasjávna lasj ja praktihkalasj vidjura tjanáduvva ja aj edna dábo. Átsádip aj sierra vuolep kapihtaltjuokkajn gáktu galggá álgadit bargov mánáj gudi ámastimjuohkusij ja nannimjuohkusij gulluji. Láhpan guoradaláduvvi ságastallamstratesijja, ma goappátja juohkusijda guoski. Oajvvegávnadus ságastallamstratesijja gáktuj la jut **mánáj ja nuoraj giellaválljimav la máhttelis ja dárbulasj stivrrit, valla dat ij la álkke, ja dat gájbbet gielladiedulasj stratesijjajt**. Dajn hiebadimen de hættu mánáigárdde- ja skávllåbarggijt doarjjot, sæmme láhkáj dagu gá galggá nanos giellamodellaj ietjá vidjurijt tjadádit.. Sidjij hættu fállat skávllimav aktelt ja ságastallamarienájt, ja sidjij hættu dakkár barggodilijt hiebadit váj buoremus láhkáj bukti sámezielajt sirddet ja nannit.

Sámen diehtep dán ájge ienep giellaámastime ja -sirddema birra gá goassak ávddål. Danen li miján buorep vejulasjuoda vuorbástuvvat sámezielaj nannimijn ja ælládahttemijn gá ávdep buolvajn lidjin. Vájku ájtedum imeálmuk- ja unneplågogielaj sirddem mánájda produktijva giellan gájbbet álov, de li væráldav miehtáj vuosedam jut huoman la máhttelis vuorbástuvvat jus nanos giellamodellaj barggá. Nanos giellamodellaj baktu boahtte sámezielak buolvajt bajedip.

2022 vuoratjismáno

SÁMOS - prosjevta nanos giellamodellaj barggojuogos